
ההשפעה היוונית
בעולם

שלום לאנגסאם

845–274–3516

shalomlangs@gmail.com

תוכן הענינים

הקדמה

ספר שלפניך איננו ספר היסטוריה רגיל. הוא איננו בא רק לספר מה היה, אלא לברר מה נולד, ומה עדיין חי. הוא איננו עוסק ביוון כעם רחוק או כתקופה סגורה, אלא ביוון כצורת מחשבה, כדרך ראיית אדם את עצמו ואת עולמו.

רבים מן הספרים העוסקים ביוון מתמקדים בפילוסופיה, באמנות, במדע, או במהלכים המדיניים. כאן הכיוון שונה. נקודת המבט היא האדם. כיצד נראה האדם לפני יוון, כיצד יוון עיצבה אותו מחדש, וכיצד הצורה הזו ממשיכה ללוות את העולם עד ימינו, לעיתים מבלי שנשים לב לכך כלל.

העולם הקדום, ברוב תרבויותיו, היה עולם של קבלה. האדם חי בתוך מסורת, בתוך סדר שמעליו, בתוך אמת שנמסרה לו. יוון היתה המהפכה הגדולה ששינתה את נקודת המוצא. לא עוד אמת שנמסרת, אלא אמת שנבחנת. לא עוד סדר שמקבלים, אלא סדר שמבינים. לא עוד אדם שמודד את עצמו לפי שמים, אלא שמים שנמדדים לפי האדם. זה שינוי דק מאוד, אך הוא הפך את ציר ההיסטוריה.

מתוך כך מובן מדוע המפגש בין יוון וישראל היה טעון כל כך. זה לא היה עימות על גבולות, ולא על שלטון בלבד, אלא על עצם צורת החיים. על השאלה מהו מקור האור של האדם. האם השכל הוא האור,

או שהוא כלי בלבד. האם האדם הוא המידה, או שיש מידה שמעל האדם.

חנוכה איננו מובא כאן כפרק חגיגי בסוף הדרך, אלא כנקודת מפתח להבנת כל המהלך. לא כזיכרון של נס בלבד, אלא כעמידה היסטורית ונפשית מול מהפכה עולמית. המאבק עם יוון לא הסתיים בימי החשמונאים, והוא איננו שייך רק לעבר. הוא ממשיך בכל דור, ובכל אדם החי בתוך עולם רחב, חכם, מתוחכם, ושואל את עצמו היכן מקור חייו.

הספר בנוי כמהלך אחד רצוף. מן העולם שלפני יוון, דרך לידת התרבות היוונית, התפשטותה, פגישתה עם עמים ותרבויות, עמידתה מול ישראל, ועד השפעתה המתמשכת בעולם המודרני, במדע, בפילוסופיה, ובצורת החשיבה הכללית. המטרה איננה לשפוט, ולא לפסול חכמה, אלא לברר סדר. להעמיד כל דבר במקומו.

זהו ספר המבקש להחזיר לאדם את היכולת לראות. לראות מאין באים הכלים שבתוכם הוא חושב. לראות מהו דבר שקיבל, ומהו דבר שבחר. ומתוך הראייה הזו, אולי גם להדליק נר קטן של נאמנות פנימית בתוך עולם גדול ומאיר.

להשכיחים תורתך

עומדים בימי חנוכה, והעימות עם יוון איננו סיפור של חרב ודם בלבד, אלא עימות עמוק יותר, עימות על צורת האדם מבפנים. היוונים לא ביקשו בעיקר להרוג את ישראל, אלא לבנות אדם אחר. הם רצו שהאדם יחשוב אחרת, ירגיש אחרת, ויחיה בתוך עולם מושגים אחר. לא גוף יהודי עמד מולם, אלא נפש יהודית. זו נקודה יסודית להבין את דרכם.

רוב האימפריות בעולם ביקשו שלטון. הם רצו מיסים, גבולות, צבא, סדר. לא היה להם ענין עמוק במה שהאדם חושב בביתו, כל זמן שהוא מציית. כך היה אצל אשור, בבל, ואחר כך אצל רומי. רומי ידעה לשלוט, ידעה להשליט חוק, ידעה להכניע עמים, אבל לא בער בה רצון עמוק לשנות את נפש האדם מבפנים. די היה לה שהאדם יהיה אזרח נאמן, עובד, משלם, שקט. תרבותה התפשטה, אבל לא מתוך שליחות נפשית עמוקה, אלא מתוך כוח, חוק ותועלת.

יוון היתה אחרת. יוון ראתה את עצמה לא רק ככוח מדיני, אלא כצורת חיים נכונה. החכמה, היופי, הספורט, הפילוסופיה, האסתטיקה, כל אלו לא היו בעיניהם קישוטים, אלא עצם האדם. היווני האמין באמת שהוא מביא אור לעולם. לא אור של מצוה ולא של קדושה, אלא אור של שכל אנושי, של סדר טבעי, של הרמוניה חיצונית. לכן לא הספיק להם לשלוט בארץ ישראל. הם רצו שישראל יהיו יוונים. שידברו בשפתם, שיחשבו בקטגוריות שלהם, שימדדו אמת ויופי בכלים שלהם.

ומכאן מובן מדוע גזירותיהם היו על דברים דקים. שבת, חודש, מילה. לא הריגה, אלא טשטוש. לא השמדה, אלא חינוך מחדש. הם לא נבהלו מעם שחי, הם נבהלו מעם שחי אחרת. עם שיש לו נקודת חיים שאינה נמדדת בשכל אנושי בלבד, אלא בקשר פנימי עם השם יתברך. זה איום על כל תרבות הרואה את עצמה כפסגת האדם.

כך התפשטה התרבות היוונית בעולם. לא רק בכוח חרב, אלא בכוח רעיון. אלכסנדר מוקדון לא רק כבש ארצות, אלא ייסד ערים, הפיץ שפה, בנה מוסדות לימוד, תיאטראות, גימנסיונים. בכל מקום נוצרה שכבה של אנשים שראו עצמם חלק מעולם אחד, עולם של שכל, יופי, מדידה והיגיון. גם כאשר השלטון המדיני התחלף, התרבות נשארה. זה סימן לתרבות שיש בה אמונה בעצמה.

ואם מחפשים אימפריה אחרת שדמתה לזה, אפשר לדמות זאת לאימפריה המוסלמית בראשיתה. גם שם לא היה די בשלטון בלבד. היה רצון עמוק שהעולם יאמין, ידבר, ויחשוב מתוך אמונה אחת. לא רק לשלם מס, אלא לקבל דרך חיים. גם שם התרבות, השפה והדת נישאו כשליחות. ואף בדורות האחרונים אפשר לראות הד רחוק לזה בתרבות המערבית המודרנית, שאינה מסתפקת בכוח כלכלי או מדיני, אלא מבקשת להפוך את ערכיה לערכים אוניברסליים, טבעיים, מובנים מאליהם.

ובזה עומק חנוכה. המלחמה לא היתה על קיום הגוף, אלא על זכות האדם להיות מחובר למקור אחר של אמת. היוונים אמרו, האדם הוא המרכז, השכל הוא המדד, היופי הוא האמת. וישראל אמרו, יש אור

אחר, שאינו נמדד בעין ואינו נספר במספרים. אור שמדליקים אותו בפנים, בבית, בנר קטן, והוא מאיר דווקא מתוך החושך.

לכן חנוכה איננו חג של ניצחון צבאי בלבד, אלא חג של עמידה נפשית. עמידה של אדם שאומר, איני מתנגד לחכמה, איני שונא יופי, אבל איני מוכן לוותר על נקודת החיים הפנימית שלי. וזה עימות שחוזר בכל דור, בכל לב, בכל תרבות שמבקשת להיות לא רק שלטון, אלא אמת אחת לכל.

יון כצורת מחשבה

כדי להבין כמה עמוק חדרה התרבות היוונית, צריך קודם לשחרר את המחשבה מן הדימוי של "אימפריה שנפלה". יוון כמדינה אמנם נפלה, אבל יוון כצורת מחשבה – מעולם לא נפלה. אדרבה, היא מן התרבויות היחידות שהפסידה מבחינה צבאית, אך ניצחה מבחינה פנימית.

כבר בימי אלכסנדר מוקדון התרחש דבר שלא היה כמותו קודם. הוא לא הסתפק בכיבוש ארצות, אלא יצר עולם אחד. בכל מקום שאליו הגיע נוסדו ערים יווניות, עם שפה אחת, מבנה עירוני אחד, מערכת חינוך אחת, ותפיסה אחת של מהו אדם מתוקן. לא מדובר רק בשלטון מלמעלה, אלא ביצירת שכבה רחבה של בני אדם שראו את עצמם "אזרחים של תרבות", לא רק נתינים של מלך.

הלשון היוונית נעשתה לשון בינלאומית. מסחר, מדע, רפואה, פילוסופיה, משפט – הכל התנהל ביוונית. מי שרצה להיות "אדם של העולם", היה חייב להכיר את השפה ואת דרך החשיבה. כך נוצר מצב

שגם עמים שלא הזדהו עם האלים היווניים, ולא קיבלו את דתם, קיבלו בלי משים את צורת החשיבה שלהם. זהו עומק הכיבוש היווני – הוא לא דרש נאמנות רגשית, אלא אימוץ שכלי.

אחד היסודות המרכזיים בתרבות היוונית הוא האמונה שהשכל האנושי הוא הכלי העליון להבנת המציאות. לא מסורת, לא התגלות, לא סמכות עליונה שמחוץ לאדם, אלא האדם החושב. מכאן נולדה הפילוסופיה כעיסוק עצמאי באמת, ביופי, במוסר, בלי צורך במסורת קדומה מחייבת. זה חידוש עצום בעולם העתיק, והוא חלחל לכל מקום שאליו הגיעה יוון.

גם כאשר עלתה האימפריה הרומית ,והיא כבשה את יוון מבחינה צבאית, בפועל קרה דבר הפוך. רומי אימצה את התרבות היוונית כמעט בשלמותה. האלים הוחלפו בשמות רומיים, הפילוסופיה נשארה יוונית, החינוך נשאר יווני, מושגי היופי, האמנות, והאדם המתורבת – כולם יווניים. אפשר לומר בפשטות: יוון כבשה את רומי מבפנים.

מכאן והלאה התרבות היוונית הפכה ליסוד העולם המערבי כולו. הנצרות, כאשר ביקשה להסביר את עצמה לעולם, השתמשה בכלי מחשבה יווניים. המושגים של "לוגוס", מהות, טבע, סיבה, תכלית – כולם באים משם. גם כאשר התוכן השתנה, הכלים נשארו יווניים. זהו עומק חדירתה: היא לא נשארה דת או לאום, אלא נעשתה שפת המחשבה.

בימי הביניים, דרך העולם המוסלמי, חזרו כתבי אריסטו ואפלטון לאירופה, ושוב עיצבו את המדע, הפילוסופיה והרפואה. גם מי שנלחם

ביוון, עשה זאת בכלים יווניים. גם מי שביקש לבנות אמונה, בנה אותה בתוך מסגרת שכלית יוונית.

ובימינו, ההשפעה עמוקה עוד יותר. עצם ההנחה שאמת נבחנת בשכל, במדידה, בהוכחה, שהיופי הוא הרמוניה, שהאדם הוא המרכז, שהטבע הוא מערכת סגורה שניתן להבין אותה – כל אלו הם ירושה יוונית. גם כאשר אדם אינו יודע מילה יוונית אחת, הוא חושב יוונית. הוא שואל שאלות יווניות, מודד מדדים יווניים, ומחפש משמעות בכלים יווניים.

וזו הסיבה שהעימות עם יוון לא הסתיים. חנוכה איננו זיכרון של מאבק עתיק בלבד, אלא נקודת התנגדות מתמדת. לא התנגדות לחכמה, אלא לשלטון החכמה. לא התנגדות לשכל, אלא להנחה שהשכל הוא המקור העליון והיחיד של אמת. יוון חדרה עד ימינו לא מפני שהיתה חזקה בחרב, אלא מפני שהציעה לאדם זהות שנראית טבעית, מובנת מאליה, אנושית מאוד.

ולכן גם היום, כאשר אדם חי בעולם מודרני, משכיל, מסודר, הוא עדיין עומד מול אותה שאלה עתיקה: האם האדם הוא מקור האור, או שיש אור שמעל האדם. זו שאלת יוון, וזו שאלת חנוכה.

עשרה מדינות בעולם, איך היו קודם יון, ואיך נשתנו אחר כך

1. ארץ ישראל

קודם יוון – החברה בנויה סביב מקדש, כהונה, תורה, מסורת חיה שעוברת מאב לבן. החכמה איננה עיון חופשי אלא קבלה. האדם מוגדר דרך מצוה, עם, ברית, וזמן מקודש.
אחרי יוון – הופעת לשון יוונית, שמות יווניים, גימנסיונים, עיון פילוסופי, מדידת האדם לפי יופי, כוח ושכל. נוצר קרע פנימי בין יהודי ליהודי.

כמה החזיק – ההשפעה הישירה כמה דורות, אך המאבק הפנימי בין "שכל טבעי" ל"קודש" מלווה את ישראל עד היום.

2. מצרים

קודם יוון – תרבות דתית־מאגית, כהונה סגורה, פולחן אלים, מסורת עתיקה שאינה משתנה. החכמה שייכת למקדש ולכהנים.
אחרי יוון – אלכסנדריה כמרכז חכמה פתוח, מדע, מתמטיקה, פילוסופיה, תרגום התורה ליוונית. החכמה יוצאת מן המקדש אל האדם.
כמה החזיק – מאות שנים, וגם לאחר רומי, אלכסנדריה נשארה מוקד תרבות יוונית.

3. פרס

קודם יוון – דת זורואסטרית, מאבק קוסמי בין טוב לרע, שלטון הירככי ברור, אמת שמקורה במסורת דתית.
אחרי יוון – חדירת עיון פילוסופי, ערים יווניות, שכבת משכילים שאינה כפופה רק לדת.

כמה החזיק – חלקית. הדת הפרסית נשארה, אך הכלים השכליים היווניים נטמעו.

4. בבל ומסופוטמיה

קודם יוון – אסטרולוגיה, פולחן, חכמה מעשית הקשורה לאלים ולכוחות הטבע.

אחרי יוון – מדע מסודר, גיאומטריה, תיאוריה, מעבר מהסבר מיתי להסבר שכלי.

כמה החזיק – מאות שנים, והשפיע דרך העולם ההלניסטי והאיסלאמי.

5. אסיה הקטנה

קודם יוון – עמים מקומיים עם פולחנים שבטיים, שלטון מלוכני, מסורת מקומית.

אחרי יוון – ערים יווניות, תיאטראות, חינוך יווני, זהות אזרחית חדשה.
כמה החזיק – עמוק מאוד. האזור נשאר יווני־תרבותי גם תחת רומי.

6. סוריה

קודם יוון – תרבות שמית, נבואה, פולחן, מסורת משפחתית ודתית.
אחרי יוון – ערים כהלניסטיות, שילוב בין דת מקומית לשפה ולשכל יווני.

כמה החזיק – מאות שנים, עד שנבלע בתוך התרבות הרומית והנוצרית.

7. יוון עצמה

קודם יוון – אין "קודם", אך יש מעבר פנימי. תרבות עירונית, אך עדיין קשורה לפוליס.

אחרי אלכסנדר – הפיכת התרבות היוונית לאוניברסלית, לא מקומית.
כמה החזיק – עד ימינו, כבסיס המחשבה המערבית.

8. רומי

קודם יוון – תרבות משפטית־צבאית, מסורת אבות, דגש על סדר וכוח.

אחרי יוון – אימוץ מלא של פילוסופיה, אמנות, חינוך, יופי יווני.
כמה החזיק – אלפי שנים. רומי הפיצה את יוון לכל אירופה.

9. צפון אפריקה

קודם יוון – תרבויות מקומיות, פולחן טבע, מסחר.
אחרי יוון – ערים הלניסטיות, חינוך יווני, מדע ורפואה.
כמה החזיק – עד הכיבוש המוסלמי, וגם אז דרך הפילוסופיה.

10.אירופה המערבית

קודם יוון – שבטים, מסורת, מיתוסים, חיים פשוטים.
אחרי יוון (דרך רומי) – שכל, חוק, מדע, מושגי אמת אוניברסליים.

כמה החזיק – עד היום ממש. עצם המחשבה האירופית היא המשך ישיר של יוון.

וכאן הנקודה הכללית. יוון לא מחקה תרבויות, אלא החליפה את מרכז הכובד. לפני יוון, האמת באה מן העבר, מן האלים, מן המסורת. אחרי יוון, האמת יושבת בשכל האדם. זה החזיק לא שנים ולא מאות, אלא אלפיים שנה ויותר. ולכן המאבק של חנוכה איננו מאבק מקומי, אלא מאבק על נקודת המוצא של החיים עצמם.

יון היפך העולם הקדום

העולם הקדום שלפני יוון היה עולם של שורש, של עבר, של מסורת. האדם לא עמד במרכז המציאות, אלא היה נטוע בתוך סדר גדול ממנו. האמת לא נולדה מן המחשבה הפרטית, אלא נמסרה. מן האלים, מן האבות, מן הכהנים, מן הכתבים הקדומים. בכל תרבות כמעט, במצרים, בבבל, בפרס, בכנען, באשור, האדם חי בתוך מסגרת נתונה. הוא לא שאל מה אמת, אלא קיבל מה אמת. החכמה לא היתה חקירה חופשית, אלא ידיעה שמורה. הסדר החברתי, הדתי והנפשי היה בנוי על המשכיות, על קבלת עול העבר.

ואז הופיעה יוון, ושינתה את ציר העולם.

המהפכה היוונית לא היתה רק פוליטית ולא רק תרבותית. היא היתה מהפכה בהגדרת האדם עצמו. לראשונה בתולדות העולם, הועמד השכל האנושי כמדד עליון. לא המסורת קובעת, אלא ההיגיון. לא מה

שנמסר, אלא מה שמובן. לא הקדום, אלא הנכון בעיני האדם החושב. זו נקודה קטנה לכאורה, אך היא הפכה את כל מבנה החיים.

בעולם היווני, האדם נעשה שואל. הוא שואל מהו טוב, מהו יפה, מהו צודק, מהי אמת. לא מפני שקיבל רשות לשאול, אלא מפני שהשאלה עצמה נעשתה מעלה. החקירה נעשתה ערך. הפילוסופיה איננה עוד כלי עזר לחיים, אלא עיסוק בעצם החיים. האדם איננו עוד חלק מסדר קיים, אלא בוחן את הסדר עצמו.

גם בחברה חל מהפך. לפני יוון, האדם הוגדר לפי מוצאו, שבטו, תפקידו הדתי. אחרי יוון, האדם הוגדר כאזרח. לא בן למסורת, אלא חלק מפוליס, ממסגרת אזרחית שמבוססת על חוק, שיח, השתתפות. החיים הציבוריים נעשו מקום של ויכוח, של שכנוע, של נאום. לא קבלה, אלא שכנוע.

וכאשר בא אלכסנדר מוקדון ,לא היה זה כיבוש רגיל. הוא לקח את המהפכה הזו ופרש אותה על פני העולם כולו. בכל מקום הוקמו ערים יווניות, לא רק מבצרים. בתי לימוד, תיאטראות, גימנסיונים, שפה אחת, מושגי חשיבה אחדים. כך נוצר לראשונה עולם בינלאומי של תרבות. אדם ממצרים, מסוריה, מאסיה הקטנה, יכול היה להרגיש שייך לעולם אחד, אם אימץ את השפה והחשיבה היוונית.

העולם הקדום שהיה בנוי על עומק הזמן, על קדושה מצטברת, על נאמנות לעבר, התחלף בעולם הבנוי על מרחב, על שכל, על הווה. האדם פחות שואל מאין באנו, ויותר שואל איך הדברים עובדים. פחות

שואל מה רצון האלים, ויותר שואל מה טבע הדברים. זה מעבר דק, אך דרמטי.

וכאשר יוון נפלה מבחינה מדינית, היא כלל לא נפלה מבחינה פנימית . האימפריה הרומית כבשה את יוון, אך אימצה אותה. רומי לקחה את החוק, את הצבא, את הסדר, ועטפה אותם בשפה, בחכמה, ובאדם היווני. כך יצאה יוון מגבולותיה, ונכנסה אל לב אירופה. אחר כך, דרך הנצרות, ודרך העולם המוסלמי, דרך המדע, הרפואה והפילוסופיה, היא המשיכה לעצב את המחשבה האנושית.

עד היום, כאשר אדם שואל מהי אמת, הוא שואל שאלה יוונית. כאשר הוא מניח שהשכל הוא הכלי העליון, זו הנחה יוונית. כאשר הוא מחפש יופי כהרמוניה, חוקיות, פרופורציה, זו ירושה יוונית. גם כאשר הוא מאמין, הוא פעמים רבות מאמין בתוך מסגרת מושגית יוונית.

וזו הסיבה שהמאבק עם יוון לא תם. חנוכה איננו זיכרון של מאבק ישן, אלא עמידה מול מהפכה שעדיין חיה. לא מאבק נגד חכמה, אלא נגד היפוך הסדר. נגד מצב שבו האדם נעשה מקור האור, ולא מקבל אור. יוון הפכה את העולם הקדום בכך שהעבירה את מרכז הכובד מן השמים אל האדם, מן המסורת אל השכל, מן הקבלה אל החקירה.

וזו מהפכה שממשיכה לפעול עד היום.

יון לפני שהיתה "תרבות עולמית."

הגיאוגרפיה של יון

יון איננה ארץ אחת רציפה ופתוחה, כמו מצרים או בבל. היא בנויה מהרבה חצאי־איים, מפרצים, איים קטנים וגדולים, והרים החוצים ביניהם. הים נמצא בכל מקום. אין מרכז אחד ברור. כל עיר כמעט מנותקת מעט מן השניה, מוקפת הרים מצד אחד וים מצד אחר. הגיאוגרפיה הזו יצרה מציאות של ערים נפרדות, עצמאיות, שכל אחת חיה את חייה.

זה יסוד חשוב מאוד. יון לא נולדה כמלכות מאוחדת, ולא כאימפריה. היא נולדה כאוסף של ערי־מדינה, מה שנקרא פוליס. אתונה, ספרטה, תבאי, קורינתוס, ועוד רבות. כל עיר עם חוקיה, מנהגיה, אופיה. אין מלך אחד לכל יון. אין מקדש אחד לכל יון. אין סמכות אחת עליונה.

כבר כאן רואים את השורש: עולם שאין בו מרכז קדוש אחד, אלא הרבה מרכזים אנושיים.

הזמן – מתי מתחילה יון

התרבות היוונית איננה מתחילה ביום אחד. יש לה שכבות.

תחילה יש תקופה קדומה מאוד, מיתולוגית, של סיפורים, אלים, אגדות, כמו הומרוס והאיליאדה. זו יון שעדיין דומה לשאר העמים: אלים, גורל, כוחות.

אחר כך, בערך מן המאה השמינית לפני הספירה, מתחיל שינוי. מופיעה כתיבה מסודרת, חוק, שירה, סדר אזרחי. במאות השישית והחמישית לפני הספירה מתחיל הדבר המרכזי: הפילוסופיה. שאלת השאלה. תלס, פיתגורס, הרקליטוס, ואחר כך סוקרטס, אפלטון, אריסטו. כאן יון נהיית יון.

זה כבר לא עולם של סיפורים בלבד, אלא עולם של עיון. לא מה מספרים על האלים, אלא איך העולם בנוי, מהו האדם, מהי אמת.

החלקים של יון

צריך להבחין בין כמה "יונים."

יש יון שבאירופה – חצי האי היווני עצמו.
יש יון שבאסיה הקטנה – ערים יווניות על חוף טורקיה של היום, כמו מילטוס, אפסוס. שם נולדה הרבה מן הפילוסופיה.
יש יון של האיים – כרתים, רודוס, קפריסין.
ויש יון של הים – מושבות יווניות בכל אגן הים התיכון: דרום איטליה, סיציליה, צפון אפריקה.

עוד לפני אלכסנדר, יון כבר היתה פרושה על פני העולם דרך מסחר והתיישבות. לא בכיבוש, אלא ביציאה החוצה. בגלל חוסר אדמה, בגלל ים פתוח, היוונים יצאו, הקימו ערים, וחיו שם כיוונים.

איך יון מתפשטת – לפני אלכסנדר

ההתפשטות הראשונית של יון איננה צבאית. היא תרבותית ומסחרית. סוחרים, ימאים, מתיישבים. בכל מקום הם מקימים פוליס חדשה, עם שוק, עם אסיפה אזרחית, עם חינוך יווני. כך התרבות מתפשטת לאט, בלי אימפריה.

זו נקודה יסודית: יון למדה לחיות בלי שלטון מרכזי, ודווקא כך בנתה תרבות שמסוגלת לעבור ממקום למקום.

הפילוג של יון

יון עצמה תמיד מפולגת. אתונה מול ספרטה. דמוקרטיה מול משטר צבאי. מלחמות פנימיות, ובראשן מלחמת הפלופונס. אין אחדות. אין חזון מדיני משותף.

דווקא הפילוג הזה הכריח את יון לחשוב. לשכנע. להתווכח. לפתח רטוריקה, פילוסופיה, פוליטיקה. בעולם שאין בו מלך אחד, המילה נהיית כוח.

כאן נוצר האדם המדבר, המשכנע, החושב.

המעבר הגדול – אלכסנדר

ואז בא אלכסנדר מוקדון .הוא איננו יווני קלאסי מן הפוליס, אלא מלך ממקדוניה, אזור צפוני יותר. הוא לוקח את התרבות היוונית, ומחבר אותה לחרב. לראשונה, התרבות שהיתה מפוזרת, מקבלת שלד מדיני.

תוך שנים ספורות הוא כובש את פרס, מצרים, בבל, ומגיע עד הודו. אבל הוא איננו מוחק תרבויות. הוא מייסד ערים יווניות, משאיר מנהגים מקומיים, ומחבר הכל דרך שפה, חינוך ותרבות יוונית.

כאן נולדת יון העולמית, מה שנקרא העולם ההלניסטי.

התחלקות יון אחרי אלכסנדר
לאחר מותו, האימפריה מתפצלת. אין יורש אחד. קמים שלטונות שונים:
במצרים – בית תלמי.
בסוריה וארץ ישראל – בית סלווקוס.
באסיה – ממלכות נוספות.

אבל כאן החידוש: אף על פי שהמדינה מתפרקת, התרבות נשארת אחת. כולם יוונים בשפה, בחינוך, במושגים. זו תרבות שיכולה להחזיק גם בלי שלטון אחד.

וזו נקודת המפתח להבנת הכל.
יון איננה אימפריה של שלטון, אלא של צורת אדם. לכן היא שורדת נפילות, חלוקות, תבוסות. היא נטמעת, מחלחלת, ומתיישבת בתוך אחרים.

איך נראתה החברה היוונית מבפנים – החינוך, העיר, האזרח, הגוף, השכל

נמשיך צעד אחד פנימה, אל החיים עצמם, איך נראתה יון מבפנים, לא ככיבוש ולא כגבול על המפה, אלא כצורת חיים של אדם יום־יומי.

הפוליס – העיר כעולם שלם

המסגרת הבסיסית של יון איננה עם, ולא אימפריה, אלא עיר. הפוליס איננה רק מקום מגורים, אלא זהות שלמה. האדם איננו קודם כל בן לאלים או בן למשפחה, אלא אזרח. הוא שייך לעיר, משתתף בהחלטותיה, נושא באחריות לה, ומקבל ממנה את משמעות חייו. החיים אינם מתנהלים סביב מקדש מרכזי בלבד, אלא סביב כיכר, אסיפה, שוק.

זה שינוי יסודי. קודם לכן, בעולם הקדום, האדם חי תחת סמכות עליונה שמעליו. כאן, הסמכות נולדת מן הציבור. לא כולם שווים בפועל, אבל העיקרון קיים: האדם שותף.

האסיפה והדיבור

מאחר שאין מלך אחד, הכוח עובר אל הדיבור. החלטות מתקבלות דרך שכנוע, נאום, ויכוח. מכאן נולדת הרטוריקה, אומנות הדיבור. מי שיודע לדבר, יודע לשלוט. מי שיודע לחשוב, יודע להנהיג. הדיבור איננו כלי טכני, אלא כוח נפשי.

זה יוצר אדם שמורגל לשאול, לערער, להקשות. לא לקבל דבר מפני שכך נאמר, אלא מפני שהוא משכנע. זו מהפכה נפשית. העולם איננו עוד דבר שמקבלים, אלא דבר שמבינים.

החינוך – פאידיאה

החינוך היווני איננו רק לימוד מקצוע או מסורת, אלא עיצוב אדם. גוף, שכל, אופי. לימוד מוזיקה, שירה, ספורט, מתמטיקה, פילוסופיה. הכל יחד. המטרה איננה יראת שמים, ולא נאמנות למסורת, אלא אדם שלם, מאוזן, הרמוני.

כאן נכנס הגוף למרכז. הגוף איננו דבר שצריך להסתיר או לכבוש, אלא לבנות, ללטש, להעמיד במידה נכונה. היופי הוא ערך. הספורט איננו שעשוע, אלא חינוך. הגוף נעשה שותף לשכל, לא אויבו.

הגימנסיון

הגימנסיון הוא אחד הסמלים החזקים של יון. מקום של אימון גוף, שיחה, לימוד. שם נפגשים אזרחים צעירים, מדברים, מתאמנים, חושבים. זה איננו מקדש, ואיננו בית מדרש, אלא מרחב אנושי פתוח. כאן נבנה האדם היווני.

מכאן מובן למה הגימנסיון בארץ ישראל היה נקודת חיכוך חריפה כל כך. זה לא מבנה חיצוני, אלא תפיסת אדם אחרת לגמרי.

הפילוסופיה – השאלה כערך

בעולם שלפני יון, השאלה היתה סכנה. כאן השאלה היא מעלה. סוקרטס איננו נותן תשובות, אלא שואל. הוא מפרק ודאות. הוא מאמן את האדם לעמוד מול עצמו. זה דבר שלא היה כמותו.

האמת איננה דבר שנמצא כבר, אלא דבר שמתברר. האדם איננו מקבל אמת, אלא מחפש אותה. גם אם לא יגיע, עצם החיפוש הוא החיים.

זהו שורש כל המדע והפילוסופיה שבאו אחר כך.

הדת והאלים

גם הדת משתנה. האלים אינם מרוחקים ומוחלטים, אלא דמויות אנושיות, עם קנאה, תאווה, חולשה. האדם איננו עומד ביראה מול קדושה שאין להשיגה, אלא מתבונן באלים כראי של עצמו. בכך יורדת היראה, ועולה ההזדהות.

אין כאן כפירה פשוטה, אלא העתקת מרכז הכובד. הקדושה כבר איננה מעל האדם, אלא בתוך סיפוריו.

האדם כמידה

בסופו של דבר, יון העמידה עיקרון אחד פשוט ועמוק: האדם הוא המידה. השכל שלו, הגוף שלו, ההרגשה שלו. העולם צריך להיות מובן, מדוד, הרמוני, לפי כלי האדם.

זו הסיבה שיון יכלה להתפשט. כי היא לא דרשה קבלת עול, אלא אימוץ דרך שנראית טבעית. כל אדם יכול לחשוב, לדבר, להתאמן, לשאול. אין צורך במסורת סגורה כדי להיכנס.

ומכאן נולדת ההשפעה הגדולה. כאשר אדם מאמץ את הכלים הללו, הוא כבר בפנים, גם אם הוא שומר על דתו ועל שמות אלוהיו.

יון פוגשת עמים אחרים

נמשיך שלב נוסף, שלב מכריע להבנת כל ההיסטוריה: המפגש בין יון ובין עולמות אחרים, ומה קורה ברגע שצורת האדם היוונית נכנסת לתרבות עתיקה שאיננה בנויה כך.

המפגש עם פרס

כאשר יון פוגשת את פרס, היא פוגשת עולם הפוך ממנה. פרס בנויה על מלכות, היררכיה, דת ממוסדת, מאבק קוסמי בין טוב לרע. האמת שם איננה תוצאה של חקירה, אלא של נאמנות. האדם איננו שואל מה אמת, אלא לאיזה צד הוא שייך.

אלכסנדר כובש את פרס בקלות יחסית, אבל המפגש האמיתי איננו צבאי. היוונים מביאים לשם את העיר, את האזרחות, את השכל.

הפרסים אינם נעשים יוונים בנפשם, אך נוצר מעמד חדש, משכיל, עירוני, שחושב אחרת. הדת נשארת, אבל היא מתחילה להתנסח בשפה שכלית יותר. כאן רואים לראשונה תהליך קבוע: יון איננה מחליפה אמונה, אלא משנה את האופן שבו מדברים עליה.

המפגש עם מצרים

מצרים היא עולם של עומק זמן, פולחן, סוד, כהונה. החכמה שם עתיקה, שמורה, קשורה למקדש.

עם בוא יון קורה דבר חדש. החכמה יוצאת לרחוב. אלכסנדריה נעשית מרכז של מדע, רפואה, מתמטיקה. ספריות פתוחות, לימוד לכל מי שיכול. הכהונה מאבדת את הבלעדיות על הידע. מצרים לא מפסיקה להיות מצרית, אבל האופן שבו מבינים חכמה משתנה. פחות סוד, יותר עיון. פחות מסורת סגורה, יותר חקירה פתוחה.

המפגש עם בבל ומסופוטמיה

בבל היתה עולם של אסטרולוגיה, חישובים, סימנים מן השמים. חכמה מעשית, אך עטופה במיתוס.

יון לוקחת את החישוב, ומשחררת אותו מן המיתוס. המתמטיקה נהפכת לתיאוריה. המדע מתחיל להיות מדע.

כאן נולד המעבר הגדול: מאגיה מסודרת לשכל מסודר.

המפגש עם רומי

זהו המפגש החשוב מכולם. רומי איננה תרבות של חכמה, אלא של חוק, משמעת וכוח. היא יודעת לשלוט, לא לשאול.

וכאן קורה דבר הפוך מן הצפוי. רומי כובשת את יון, אבל יון כובשת את רומי. החינוך, האמנות, הפילוסופיה, מושגי האדם – הכל יווני. רומי נותנת ליוון גוף מדיני חזק, ויוון נותנת לרומי נשמה תרבותית. מן החיבור הזה נולד העולם המערבי.

המפגש עם ישראל

כאן העימות החריף ביותר. לא מפני שישראל חלשים, אלא מפני שהם שונים ביסוד.

ישראל בנויים על קבלה, לא על חקירה. על ברית, לא על אזרחות. על קדושה שמעל האדם, לא על אדם כמידה.

לכן יון איננה מסתפקת בשלטון. היא רוצה חינוך מחדש. גימנסיון, שמות, שפה, תפיסת יופי, תפיסת אמת.

וכאן נוצרת ההתנגדות. לא מלחמה על אדמה, אלא על צורת החיים.

זהו חנוכה.

מה קורה אחרי יון

אחרי נפילת הממלכות ההלניסטיות, אין חזרה אחורה. העולם כבר השתנה.

הנצרות מתפשטת בשפה יוונית.

הפילוסופיה של ימי הביניים משתמשת בכלים יווניים.

המדע המודרני עומד על יסודות יווניים.

גם מי שמאמין בהתגלות, מדבר עליה בשפה של שכל.

וזו הנקודה העמוקה:

יון לא ניצחה מפני שהיתה צודקת, אלא מפני ששינתה את נקודת המוצא. לפני יון שואלים: מה נמסר לי. אחרי יון שואלים: מה מובן לי. זה שינוי דק, אבל הוא הופך עולם.

איך נבנית יון שלב אחר שלב

השלב הראשון – יון הקדומה, עולם של מיתוס
בערך מן האלף השני ועד המאה השמינית לפני הספירה, יון דומה לעמים אחרים. עולם של אלים, סיפורים, גורל. הומרוס, האיליאדה והאודיסיאה. האדם חי בתוך סיפור שנמסר לו. האלים שולטים, הגורל קובע, והאדם נלחם, סובל, ומתכופף. עדיין אין כאן מהפכה. זה עולם קדום רגיל, רק עם לשון ושירה מיוחדת.

אבל כבר כאן יש זרע דק. האלים מתוארים כבני אדם. כועסים, מקנאים, טועים. הקדושה מתחילה לרדת לגובה העין האנושית. זה עדיין מיתוס, אבל מיתוס שמרגיש אנושי.

השלב השני – לידת הפוליס והחוק

מן המאה השמינית ועד השישית לפני הספירה קורה שינוי שקט. ערי־המדינה מתייצבות. נכתבים חוקים. מתפתחת אזרחות. האדם איננו רק בן למשפחה או לשבט, אלא שייך למסגרת אזרחית. כאן נולד מושג חדש בעולם: חוק שאיננו רק צו אלוהי, אלא הסכמה אנושית. האדם מתחיל להרגיש שהוא שותף בעיצוב חייו הציבוריים.

זה שלב שבו המסורת עדיין חזקה, אבל נוצר מרחב אנושי עצמאי.

השלב השלישי – המהפכה הפילוסופית

מן המאה השישית לפני הספירה מתחילה המהפכה האמיתית. יוון שואלת שאלות.

מהו החומר. מהו שינוי. מהו זמן. מהי אמת. תלס, אנכסימנדרוס, הרקליטוס, ואחר כך סוקרטס, אפלטון ואריסטו. כאן מתרחש היפוך יסודי: האמת כבר איננה דבר שמקבלים, אלא דבר שחוקרים.

סוקרטס הוא דמות מפתח. הוא איננו נביא ואיננו מחוקק. הוא אדם ששואל. הוא מערער על ודאות. הוא מלמד שהחיים הראויים הם חיים נבדקים. זה רגע שבו השאלה נעשית ערך מוסרי.

מכאן אין דרך חזרה. גם מי שמתנגד, מתנגד בכלי מחשבה יווניים.

השלב הרביעי – האדם כמידה
במאה החמישית והרביעית לפני הספירה, באתונה בעיקר, מתגבשת תפיסה שלמה של אדם.
הגוף – יופי, פרופורציה, אימון.
השכל – חקירה, לוגיקה, שיח.
החברה – אזרחות, השתתפות, נאום.

האדם איננו עוד כלי בידי כוחות עליונים, אלא המרכז. לא בהכרזה גסה, אלא באורח חיים. הכל נמדד לפי מה שמתאים לאדם, למה שמובן לו, למה שמאוזן בעיניו.

זהו רגע שבו יוון כבר שונה לחלוטין מן העולם הקדום.

השלב החמישי – הכישלון המדיני וההכשרה להתפשטות

דווקא כאן יון נכשלת כמדינה. מלחמות פנימיות, פילוג, חולשה. אתונה וספרטה שוחקות זו את זו.

אבל זה כישלון חיצוני בלבד. בפנים נבנה דבר חזק יותר: תרבות שאינה תלויה בשלטון. שפה, חינוך, מושגים. יון לומדת לחיות בלי מלך אחד, ודווקא לכן היא מוכנה להתפשט.

השלב השישי – אלכסנדר מוקדון והעולם ההלניסטי במאה הרביעית לפני הספירה מגיע החיבור בין חרב לתרבות. אלכסנדר לוקח תרבות שכבר בנויה, ונותן לה מרחב. הכיבוש מהיר, אבל העיקר איננו הצבא. העיקר הוא העיר, השפה, החינוך. בכל מקום נוצר עולם יווני, לא במקום העולם הישן, אלא מעליו.

כאן קורה דבר שלא היה קודם: תרבות אחת משותפת לעמים רבים. העולם נעשה "עולם."

השלב השביעי – הפיצול המדיני והאחדות התרבותית אחרי מותו של אלכסנדר, הממלכה מתפרקת. מצרים, סוריה, אסיה. אבל התרבות נשארת אחת. זהו סימן ברור: יון כבר איננה מדינה, אלא צורת מחשבה. היא יכולה להתקיים גם בלי שלטון אחד.

השלב השמיני – יון בתוך רומי

כאשר האימפריה הרומית עולה, נדמה שיון נגמרה. אבל בפועל היא רק משנה לבוש.

רומי לוקחת את החוק והכוח, ויון נותנת את השכל והאדם. מן החיבור הזה יוצא עולם חדש, שממנו תצמח אירופה כולה.

ומכאן והלאה

מכאן אין עוד "לפני יון". העולם כבר בנוי אחרת. גם אמונה, גם מדע, גם פוליטיקה, גם מוסר – הכל מתנהל בתוך כלים יווניים.

וזו המסקנה ההיסטורית העמוקה:

יון לא הפכה את העולם ביום אחד, ולא בכיבוש אחד. היא בנתה לאט אדם חדש, שלב אחרי שלב. וכאשר האדם הזה כבר עמד, העולם כולו השתנה יחד איתו.

יון אצל ישראל בזמן בית שני

אם כן ניכנס כעת אל הציר המדויק של ארץ ישראל בימי בית שני, לא כרעיון כללי, אלא כתהליך היסטורי חי, שנה אחר שנה, שכבה אחר שכבה, עד שחנוכה נעשית מובנת כמורח ולא כאירוע מקרי.

ראשית בית שני – עולם שעדיין איננו יווני

לאחר שיבת ציון, בימי פרס, ארץ ישראל בנויה סביב מקדש, כהונה, תורה, וסדר קהילתי ברור. אין מלכות יהודית מלאה, אבל יש זהות ברורה. החכמה איננה פתוחה לדיון חופשי, אלא קשורה למסורת ולנבואה שכבר נחתמה. גם תחת שלטון זר, נקודת החיים הפנימית יציבה. האדם יודע מי הוא, ומה מגדיר אותו.

כיבוש אלכסנדר – מפגש ראשון, שקט

כאשר אלכסנדר מוקדון מגיע לארץ, אין חורבן ואין גזירות. להיפך, המפגש בתחילתו שקט, אפילו מכבד. זה אופייני ליוון בשלב זה. היא איננה ממהרת לכפות ,אלא פותחת דלת. השפה היוונית נכנסת, המסחר מתרחב, ארץ ישראל נעשית חלק מעולם גדול יותר. עדיין אין עימות, כי עדיין אין דרישה לוותר על הפנים.

התקופה התלמית – חדירה דרך שגרה

תחת שלטון תלמי במצרים, ארץ ישראל חיה שנים של שקט יחסי. אבל דווקא כאן מתחיל התהליך העמוק. יוון חודרת לא דרך חרב, אלא דרך נוחות. לשון יוונית במסחר, מנהל יווני, תרבות עירונית, קשרים עם אלכסנדריה. נוצרת שכבה של יהודים שמכירים את העולם היווני, מתפעלים ממנו, משתמשים בו. עדיין שומרים תורה ומצוות, אך מתחילים לחשוב בשפה אחרת.

זה שלב מסוכן מאוד, כי אין בו התנגדות. אין מאבק. הכל נראה תוספת, לא תחליף.

התרגום ליוונית – נקודת מפנה שקטה

תרגום התורה ליוונית הוא סימן מובהק לשינוי. לא בעצם התרגום בלבד, אלא בעצם ההנחה שהתורה יכולה להיקרא ככל חכמה אנושית, מנותקת מלשון הקודש ומן המסגרת של בית המדרש. כאן מתחילה האפשרות לראות את התורה כאובייקט של עיון, לא כברית חיים. זהו שינוי דק, אך עמוק.

התקופה הסלווקית – מן נוחות לדרישה

כאשר השלטון עובר לבית סלווקוס, המצב משתנה. העולם ההלניסטי כבר איננו רק מסגרת, אלא זהות. השליטים החדשים אינם מסתפקים בשקט ובמיסים. הם רואים עצמם כנושאי תרבות. מכאן מתחילה דרישה גלויה יותר: ערים הלניסטיות, מוסדות יווניים, גימנסיון בירושלים.

וכאן מתגלה הקרע הפנימי. לא בין יהודים לגויים בלבד, אלא בין יהודים ליהודים. יש הרואים ביוון קידמה, פתיחות, יופי, ויש הרואים בה סכנה לנקודת החיים. זהו עימות פנימי, ולכן הוא כואב כל כך.

הגימנסיון בירושלים – סמל ולא פרט

הגימנסיון איננו בנין צדדי. הוא הצהרה. זהו מקום שבו האדם מתחנך להיות אדם יווני. גוף, שיח, תחרות, כבוד אנושי. כאשר גימנסיון עומד סמוך למקדש, זהו עימות חזיתי בין שתי תפיסות אדם. לא עוד שאלה של שלטון, אלא של חינוך.

הגזירות – כשההתבוללות לא מספיקה

בשלב מסוים, מתברר לשלטון שהחדירה הרכה איננה מספיקה. יש גרעין שאיננו מוכן לוותר. ואז באות הגזירות. לא גזירות של השמדה, אלא של שינוי זהות. שבת, מילה, חודש. ביטול הקצב הפנימי של החיים היהודיים. יוון מבינה שאם הזמן, הגוף והברית נשארים, הכל חוזר לשם.

כאן מתברר סופית שזו איננה מלחמה פוליטית, אלא מלחמה על צורת אדם.

המרד – לא יוזמה, אלא הכרח

המרד החשמונאי איננו תנועה אידיאולוגית רחבה, אלא תגובה של חיים. כאשר אין אפשרות לחיות את נקודת הפנים, האדם קם. לא בשם רעיון, אלא בשם עצם החיים. זהו מרד של נאמנות, לא של כיבוש.

הניצחון – לא על יוון, אלא על ההגדרה

הניצחון איננו חיסול יוון מן העולם. הרי יוון ממשיכה לחיות בכל מקום. הניצחון הוא שמירת האפשרות לחיות חיים שאינם נמדדים בכלי יוון בלבד. נר קטן, מקדש מטוהר, זמן מחודש. לא ביטול השכל, אלא השבת מקומו.

וזו המשמעות ההיסטורית של חנוכה.

זה הרגע שבו עם אחד אומר לעולם: אפשר לחיות בתוך עולם רחב, חכם, מתוחכם, ועדיין לא לוותר על מקור חיים שמעל השכל. יוון שינתה את העולם, אבל חנוכה קבעה גבול. גבול דק, פנימי, שמאפשר חיים בתוך ההיסטוריה בלי להיבלע בה.

יון לא נעלמה מן המפה

נלך אל ההמשך הטבעי, מן ההיסטוריה אל ההווה, כהמשך ישיר, לראות היכן יון חיה עד היום, והיכן עובר באמת קו חנוכה בדור המודרני.

לאחר חנוכה לא נעלמה יון. לא בעולם ולא בנפש. היא רק שינתה צורה. היא ירדה מן הגימנסיון ומן התיאטרון, ונכנסה אל מושגי החשיבה עצמם. מאז ואילך, העולם כבר איננו שואל האם לאמץ את יון, אלא מניח אותה כנקודת מוצא טבעית.

כבר בימי בית שני המאוחרים, גם לאחר טיהור המקדש, השפה הציבורית איננה חוזרת להיות לשון נבואה. החשיבה נעשית יותר שכלית, יותר מסודרת, יותר עיונית. גם תורה שבעל פה מתחילה להיבנות בכלים של סברה, דיוק, הבחנה. אין זו נפילה, אלא מציאות חדשה. יון איננה בחוץ בלבד, היא כבר בפנים, והשאלה איננה האם היא קיימת, אלא מי שולט.

כאשר רומי עולה, יון מקבלת גוף חזק. החוק, הסדר, המדינה, כולם עטופים במושגים יווניים של טבע, שכל, אדם. אחר כך, כאשר הנצרות מתפשטת, היא עושה זאת דרך לשון יוונית, דרך פילוסופיה יוונית, דרך מושגי אמת שמניחים שהשכל הוא כלי ההבנה המרכזי. האמונה משתנה, אך הכלים נשארים.

גם העולם המוסלמי, שבתחילתו איננו יווני, מאמץ בהמשך את אריסטו, את המתמטיקה, את המדע היווני, ומעביר אותם לאירופה. כך נבנה המדע המודרני, שהוא במובן העמוק המשך ישיר של השאלה היוונית העתיקה, איך העולם פועל לפי חוק, לפי סיבה, לפי מדידה.

כאן בדיוק עובר קו חנוכה. לא בשאלה האם ללמוד חכמה, אלא בשאלה מי מקור האור. האם השכל הוא האור, והמצוה צריכה להצדיק את עצמה בפניו, או שהמצוה היא האור, והשכל הוא כלי

שמקבל ממנה. האם האדם מודד את האמת, או שהאמת מודדת את האדם.

חנוכה איננו התנגדות למדע, לא לפילוסופיה, ולא לתרבות. הוא התנגדות דקה מאוד להיפוך הסדר. לרגע שבו האדם מפסיק להרגיש שהוא עומד מול משהו גדול ממנו, ומתחיל להרגיש שהוא עצמו המידה.

ולכן הנר של חנוכה איננו גדול. הוא קטן, שקט, ביתי. לא אור של שמש, לא אור של איצטדיון, אלא אור שמדליקים בתוך הבית, בזמן חשוך, בלי רעש. הוא איננו מתחרה באור היווני, אלא מציב נקודה אחרת לגמרי. אור שאיננו נמדד בעוצמה, אלא בנאמנות.

וזו אולי הנקודה העמוקה ביותר של כל המסע ההיסטורי הזה. יון הצליחה מפני שהיא נתנה לאדם כוח, ביטחון, הבנה. חנוכה נשאר מפני שהוא נתן לאדם עמידה. עמידה מול עולם רחב, חכם, מרשים, בלי לברוח ממנו, ובלי להיבלע בו.

זהו קו שמתחיל בגיאוגרפיה של יון, עובר דרך אלכסנדר, דרך ירושלים, דרך רומי, דרך המדע המודרני, ומגיע אל כל אדם בדורנו. ובכל דור, ובכל אדם, השאלה איננה מהי יון, אלא היכן מדליקים את הנר.

ההיסטוריה של החשמונאים

ההיסטוריה של החשמונאים ברצף אחד, כמהלך חי, איך החשמונאים נולדים מתוך מאבק רוחני, איך נגררו למלחמות, ואיך בסופו של דבר הפכו לכוח מדיני, והרבה מהם נעשו צדוקים.

תחילת המאבק

בתקופת שלטון בית סלווקוס, לאחר שהעולם ההלניסטי כבר התייצב, גברה הדרישה להפוך את ארץ ישראל לחלק תרבותי מלא מן המרחב היווני. בתחילה לא מדובר במלחמה. מדובר בלחץ פנימי. כהנים, אצילים, בעלי השפעה בירושלים מאמצים שמות יווניים, אורח חיים יווני, תפיסת כבוד חדשה. הכהונה הגדולה עצמה נעשית זירה פוליטית, נקנית בכסף, מוענקת על ידי המלך. זהו שלב של שלום מדומה, שבו אין חרב, אבל יש שחיקה פנימית.

הגימנסיון בירושלים, שינוי סדרי הכהונה, והפיכת העיר ל"פוליס" הלניסטית, הם ביטוי לכך. כל זה נעשה עדיין בלי כפייה גלויה על כלל העם. מי שרוצה, מצטרף. מי שלא, שותק וחי בשוליים. זהו שלב מסוכן מאוד, כי הוא יוצר קרע שקט בתוך העם.

הגזירות וההתפוצצות

כאשר אנטיוכוס הרביעי אפיפנס עולה לשלטון, המדיניות משתנה. הוא איננו מסתפק באיזון עדין. בעיניו, אחידות תרבותית היא תנאי ליציבות מדינית. כאן מתחילות הגזירות. ביטול שבת, מילה, קידוש החודש, טומאת המקדש, והצבת עבודה זרה בלב ירושלים. לא גזירה אחת, אלא שבירת רצף החיים היהודי.

כאן המאבק כבר איננו שאלה של השתלבות או הסתגרות. זו שאלה של קיום וזהות. מתוך המציאות הזו קם מתתיהו הכהן במודיעין. לא כהוגה דעות, ולא כמנהיג לאומי, אלא כאב שמבין שאין דרך להמשיך כך. מעשה הקנאות שלו הוא מעשה של ניתוק. מכאן ואילך אין דרך חזרה.

ראשית המרד – מלחמת הישרדות

לאחר מות מתתיהו, הנהגת המרד עוברת לבניו, ובראשם יהודה המכבי .המלחמה בראשיתה איננה מלחמה בין מדינות, אלא מלחמת גרילה. קבוצות קטנות, הכרת השטח, פגיעה בכוחות יווניים ובמתיוונים מקומיים. זהו מאבק קשה, רצוף הפסדים, בלי צבא מסודר ובלי גב מדיני.

הניצחונות הראשונים מפתיעים. לא בגלל כוח גדול, אלא בגלל נחישות וזהות ברורה. כאן נולדת תודעת החשמונאים כשליחים של טהרה, לא כמלכים ולא ככובשים. טיהור המקדש וחנוכתו אינם סוף המלחמה, אלא נקודת שיא רוחנית בתוך מאבק שעדיין נמשך.

המשך המלחמות – מעבר מרוח לכוח

לאחר חנוכת המקדש, המאבק אינו מסתיים. הסלווקים עדיין שולטים באזור, וצבאות נשלחים שוב ושוב. יהודה המכבי נופל לבסוף בקרב. זה רגע קריטי. המרד איננו נעצר, אבל הוא משנה צורה. האחים הצעירים יותר, יונתן ושמעון, אינם רק לוחמים, אלא גם מדינאים.

כאן מתחיל שלב חדש. החשמונאים מבינים שכדי לשרוד, צריך לשחק את המשחק המדיני. הם כורתים בריתות, מנצלים סכסוכים פנימיים

בבית סלווקוס, תומכים במועמד זה או אחר לכתר. המאבק על התורה מתחיל להתלבש בלשון של שלטון.

השלום וההכרה

בתקופת שמעון החשמונאי מושגת למעשה עצמאות מדינית. הסלווקים נחלשים, והחשמונאים מוכרים כשליטים בפועל. שמעון נעשה כהן גדול ונשיא. זה רגע של ניצחון, אך גם רגע של שינוי מסוכן. לראשונה מאז תחילת המרד, יש שקט. אין גזירות, אין מלחמה יומיומית. אך יחד עם השקט, נכנס הפיתוי של כוח.

המעבר למלכות

בדורות הבאים, בימי יוחנן הורקנוס, אריסטובולוס ואלכסנדר ינאי, החשמונאים כבר אינם רק מגני התורה, אלא מלכים לוחמים. הם מרחיבים גבולות, כובשים אזורים, מגיירים בכפייה עמים שכנים, מנהלים מדיניות כוחנית. הכהונה והמלכות מתאחדות ביד אחת, בניגוד למסורת הקדומה.

כאן מתגלע הקרע הפנימי הגדול. מאבקים בין פרושים לצדוקים, שפיכות דמים בתוך העם, מרידות פנימיות. החשמונאים נאלצים להחזיק שלטון בכוח החרב, לא רק מול אויבים חיצוניים, אלא מול בני עמם.

המפגש עם רומי – תחילת הסוף

כאשר הסכסוכים הפנימיים מגיעים לשיאם, הצדדים היריבים פונים לעזרה חיצונית. כאן נכנסת הרפובליקה הרומית לתמונה. בתחילה

כבוררת, ככוח מרחיק. אך מרגע שרומי דורכת בארץ, היא איננה יוצאת.

הרומאים אינם מבטלים מיד את החשמונאים, אך הם הופכים אותם לתלויים. המלכות נעשית חסות. העצמאות מתרוקנת מתוכן. בהמשך, בית הורדוס עולה, והחשמונאים נדחקים, נרצחים או נטמעים.

הסיכום ההיסטורי

כך מסתיימת דרכם של החשמונאים. הם התחילו כקנאים לטהרה, כמי שנאבקו על עצם האפשרות לחיות חיים יהודיים בעולם הלניסטי. הם הצליחו, ואף מעבר לכך. אך כאשר המאבק הרוחני התחלף במלכות, והכוח נעשה מטרה ולא אמצעי, הם נכנסו אל אותו עולם של פוליטיקה וכוח שממנו יצאו.

זו איננה ביקורת פשוטה, אלא טרגדיה היסטורית. החשמונאים הצילו את נקודת הפנים של ישראל, אך שילמו מחיר כבד כאשר ביקשו לעטוף אותה בכתר. המאבק עם יוון הסתיים, אך המאבק עם רומי כבר היה מאבק אחר לגמרי, מאבק על שלטון, לא על זהות.

מן הפוליס ועד האדם – יסוד אחד בארבע לשונות

יש דבר מעניין במבט על כתיבה אנושית רחבה. כאשר היסטוריון, פילוסוף, חוקר דתות ואיש מדעי הרוח כותבים על נושאים שונים לגמרי לכאורה, נדמה שכל אחד עוסק בעולם אחר. זה מדבר על ערים, זה על רעיונות, זה על אמונה, וזה על מושג האדם. אבל כאשר מניחים

את הדברים זה לצד זה, מתברר שכולם נוגעים בנקודה אחת ממש, אלא שכל אחד עושה זאת מזווית אחרת.

ההיסטוריון, כאשר הוא כותב על הפוליס היוונית, איננו כותב רק על מבנה עירוני. הוא מתאר עולם שבו האדם חדל להיות בן למסורת סגורה, והופך לאזרח. אדם שמוגדר דרך השתתפות, חוק, דיבור, והכרעה אנושית. זהו מעבר מן עבר מקודש אל הווה אזרחי. ההיסטוריון אולי מדבר על חומות, אסיפות ושווקים, אבל מתחת לדברים מסתתרת קביעה אחת פשוטה: האדם נעשה שותף בקביעת חייו.

הפילוסוף, כאשר הוא כותב על סוקרטס, איננו עוסק רק בדמות אחת או בשיטת שאלה. הוא מתאר רגע שבו השאלה עצמה נעשית ערך. סוקרטס איננו מביא תורה חדשה, אלא מלמד את האדם שלא לקבל דבר כמות שהוא. האמת איננה נמסרת, אלא מתבררת. גם כאן, בלי לומר זאת במפורש, הפילוסוף מצביע על אותו מהלך: האדם איננו עומד עוד תחת אמת חיצונית, אלא בוחן אותה מתוך שכלו.

חוקר הדתות, כאשר הוא כותב על חנוכה, מתאר מאבק דתי, גזירות, מרד, וטיהור מקדש. אבל בעומק, גם הוא מתאר עימות על נקודת המוצא של החיים. לא ויכוח על אלים, אלא על מקור הסמכות. האם החיים נמדדים לפי סדר אנושי כללי, או לפי ברית שאינה תלויה בשכל. חנוכה איננו רק סיפור של שמירת מצוות, אלא של עמידה מול עולם שמבקש להגדיר את האדם מחדש.

ואיש מדעי הרוח, כאשר הוא כותב על האדם כמידה, על הומניזם, על מרכזיות האדם בתרבות המערבית, מתאר את התוצאה הסופית של אותו תהליך. עולם שבו האדם נעשה נקודת הייחוס לכל דבר. אמת, יופי, מוסר, חוק. לא מפני שהוחלט כך ביום אחד, אלא מפני שתהליך ארוך הביא את האדם לראות את עצמו כמרכז.

כאשר מחברים את כל אלו יחד, מתברר שאין כאן ארבעה נושאים, אלא נושא אחד. מעבר עולמי מן קבלה אל חקירה, מן מסורת אל שכל, מן סמכות שמעל האדם אל אדם כמודד. ההיסטוריון רואה זאת דרך העיר. הפילוסוף דרך השאלה. חוקר הדתות דרך המאבק. ואיש מדעי הרוח דרך התוצאה התרבותית. אבל כולם מתארים אותו יסוד עצמו.

קשר יון וטורקיה

על הקשר בין יון וטרקיה אפשר לדבר בלי סוף, כי זה איננו קשר מקרי בין שתי מדינות שכנות, אלא קשר של אותו מרחב עצמו, אותו גוף היסטורי, שחי אלפי שנים בזהויות מתחלפות. פעמים נקרא יון, פעמים רומי, פעמים ביזנטיון, פעמים עות'מאני, ופעמים לאום יווני מול לאום טורקי, אבל הקרקע, הערים, הים, והזיכרון – אותם הם.

ההתחלה עוד לפני יון הקלאסית

עוד לפני שיון נעשית "יון", החוף המערבי של מה שאנו קוראים היום טרקיה היה אחד המרכזים החשובים של העולם היווני. ערי איוניה, כמו מילטוס, אפסוס, סמירנה, היו ערים יווניות לכל דבר. שם נולדה הפילוסופיה הראשונה, שם התחיל המדע היווני. במובן עמוק, יון

הקלאסית נולדה דווקא על אדמת טרקיה של היום. אתונה באה אחר כך.

כבר כאן רואים יסוד קבוע. יון איננה רק חצי האי היווני. יון היא אגן הים האגאי כולו. האיים, החופים, המעברים. הים מחבר יותר משהוא מפריד. לכן הקשר בין יון וטרקיה איננו קשר של חוץ, אלא של פנים.

המאבק עם פרס

כאשר האימפריה הפרסית שולטת על אסיה הקטנה, ערי יון שבחוף טרקיה הן קו החזית. המלחמות המפורסמות בין יון לפרס אינן מתרחשות ביוון עצמה בלבד, אלא בעיקר סביב האזור הזה. זהו מאבק על מי ישלוט במרחב התרבותי הזה, לא רק מי יכבוש איזה חוף. כאן נוצר הדימוי של יון כעומדת מול אימפריה מזרחית גדולה.

אלכסנדר והפיכת טרקיה ללב העולם

כאשר אלכסנדר יוצא ממקדוניה, הוא עובר דרך אסיה הקטנה. טרקיה איננה יעד, אלא שער. היא נעשית ציר התנועה בין אירופה לאסיה. מכאן והלאה, האזור הזה הוא לב העולם ההלניסטי. ערים יווניות, תרבות יוונית, חינוך יווני, עומדים על אדמה שאיננה "יוון" במובן הלאומי, אך היא יוונית לגמרי בתרבות.

רומי וביזנטיון – יון בלי השם

כאשר רומי שולטת, טרקיה כולה, כולל קונסטנטינופול, היא עולם יווני־לשוני. רומי שולטת בכוח, אבל החיים, הדיבור, התרבות, הם

יווניים. לאחר נפילת רומי המערבית, מה שנשאר הוא ביזנטיון – אימפריה יוונית בנשמה, אף שהיא קוראת לעצמה רומית.

כאן נמשך הקשר מאות שנים. יון איננה עוד עם חופשי, אבל היא התרבות השלטת. טרקיה, אנטוליה, האיים – כולם חלק מעולם יווני־נוצרי אחד. זה שלב שבו אין מלחמה בין יון לטרקיה, כי שתיהן הן אותו עולם.

הכיבוש העות'מאני – שבר גדול, אבל לא מחיקה

כאשר הטורקים העות'מאנים כובשים את האזור, כולל קונסטנטינופול, נדמה לכאורה שיון נעלמת. בפועל, היא יורדת למעמד של קהילה. היוונים נשארים, מדברים יוונית, חיים בעריהם, עוסקים במסחר, מנהלים תרבות פנימית. העות'מאנים שולטים, אך אינם מוחקים. הם משתמשים ביוונים כמעמד ביניים, כסוחרים, כמתורגמנים, כרופאים.

כאן נוצר מתח חדש. לא מלחמה מתמדת, אלא חיים משותפים טעונים. זיכרון של שלטון עבר מול מציאות של כפיפות. זהו מתח שקט, ארוך, שמצטבר דורות.

הלאומיות – רגע ההתפוצצות

במאה התשע־עשרה, עם עליית הלאומיות באירופה, הקשר העתיק מתפוצץ. יון קמה כמדינה לאומית, וטורקיה מתחילה לראות את עצמה כלאום. כאן נולדות מלחמות חדשות, שאינן עוד מאבק על תרבות או דת בלבד, אלא על זהות לאומית.

המרד היווני, המלחמות על האיים, המאבק על אנטוליה, חילופי האוכלוסין במאה העשרים – כל אלו אינם המשך טבעי של המאבק העתיק, אלא קרע חדש. לראשונה, שני עמים שחיו יחד אלפי שנים נדרשים להיפרד בכוח.

המאה העשרים – זיכרון שלא נרגע

מאז ועד היום, הקשר בין יון וטרקיה טעון. מחלוקות על איים, על גבולות ימיים, על קפריסין. אבל מתחת לפני השטח, יש משהו עמוק יותר. שני העמים נושאים זיכרון של חיים משותפים, של תרבות משותפת, של מרחב אחד. לכן העימות איננו רק פוליטי, אלא רגשי והיסטורי.

הטורקי נושא זיכרון של אימפריה ששלטה. היווני נושא זיכרון של תרבות ששלטה לפני כן. כל אחד מרגיש בעל בית במקום, וכל אחד מרגיש גם שנגזל ממנו משהו.

המבט העמוק

אם מסתכלים לעומק, יון וטרקיה אינן אויבים טבעיים, אלא אחים יריבים על אותו ירושה. הים האגאי, הערים העתיקות, השמות, המקדשים, הכנסיות והמסגדים – הכל שכבות על גבי שכבות של אותו מקום.

וזו אולי נקודה חשובה להבנת יון בכלל. יון איננה רק עם, ואיננה רק מדינה. היא מרחב תרבותי שנדד, התלבש, נפל וקם. וטרקיה איננה רק "הכובש", אלא הארץ שנשאה את יון על גבה אלפי שנים, גם כששמה השתנה.

קונסטנטינופול - איסטמבול

נעמיק בעיר הגדולה קונסטנטינופול, כעיר חיה, כמקום ממשי, יושב על אדמה ומים, שמיקומו עצמו עיצב אלפי שנות היסטוריה. עיר ומדינה שכמעט אי אפשר להבין את ההיסטוריה של יון, רומי, הנצרות, האיסלאם, אירופה והמזרח – בלעדיה.

המקום המדויק

קונסטנטינופול יושבת בנקודה שאין דומה לה בעולם. היא עומדת על מצר הבוספורוס, רצועת מים צרה שמחברת בין הים השחור לים המרמרה, ומשם אל הים האגאי והים התיכון. מצד אחד אירופה, מצד שני אסיה. העיר עצמה יושבת על חצי אי, מוקף מים משלושה צדדים. זהו מקום שקל להגן עליו, וקשה לעקוף אותו. כל מי שרוצה לעבור מצפון לדרום, ממזרח למערב, בים או ביבשה, עובר סמוך אליה.

זה איננו יתרון טכני בלבד. זהו שער עולמי. מי ששולט כאן, מחזיק בידו את המעבר בין עולמות.

העיר לפני קונסטנטינוס – ביזנטיון

בתחילתה נקראה העיר ביזנטיון. זו היתה עיר יוונית קטנה יחסית, מושבה מן העולם היווני, חיה ממסחר, דיג, ונמל טבעי מצוין שנקרא קרן הזהב. כבר אז היתה חשובה, אך עדיין לא מרכז העולם. היא חיה על הצומת, אך עוד לא היתה הצומת.

כאן כבר רואים את הקשר העמוק בין יון לבין המקום הזה. השפה, התרבות, אורח החיים – יווניים.

קונסטנטינוס והמהפכה

המהפך הגדול בא כאשר קונסטנטינוס הגדול מחליט להעביר את בירת האימפריה הרומית ממרכז איטליה אל המזרח. הוא בוחר בביזנטיון, ומקים עליה עיר חדשה: קונסטנטינופול, עירו של קונסטנטינוס.

זה איננו שינוי שם בלבד. זו הכרזה היסטורית. רומי הישנה כבדה, פגאנית, רחוקה ממרכזי המסחר. המזרח עשיר, פעיל, מחובר לים. קונסטנטינופול נבנית כעיר בירה מתוכננת: ארמונות, כנסיות, שווקים, חומות אדירות, נמלים.

מכאן ואילך, העיר איננה עוד עיר יוונית, אלא בירת העולם.

רומי המזרחית – ביזנטיון

לאחר נפילת רומי המערבית, קונסטנטינופול נשארת הבירה של מה שאנו קוראים היום האימפריה הביזנטית. אך אנשי העיר אינם קוראים לעצמם ביזנטים. הם רומאים. אלא שרומא הזו מדברת יוונית, חושבת יוונית, ומתפללת נוצרית.

כאן נוצר אחד הדברים המעניינים בהיסטוריה: אימפריה רומית, בלשון יוונית, עם דת נוצרית. זהו חיבור של רומי ויון בצורה שלא היתה קודם. החוק רומי, התרבות יוונית, והאמונה נוצרית.

העיר הופכת למרכז של תיאולוגיה, פילוסופיה, משפט, ומינהל. כל ויכוח גדול בנצרות עובר דרך קונסטנטינופול. כל סחר בין אירופה לאסיה עובר בנמליה. העיר עשירה, צפופה, מלאה חיים.

השמות של העיר

לעיר זו היו שמות רבים, וכל שם משקף זהות אחרת.

ביזנטיון – שם יווני קדום, עיר מסחר.

קונסטנטינופול – עיר הקיסר, בירת האימפריה.

רומא החדשה – כך ראו אותה השליטים.

צאריגרד – בפי הסלאבים, עיר הקיסר.

איסטנבול – השם הטורקי, שהתפתח מלשון "אל העיר."

כל שם איננו תרגום בלבד, אלא תפיסה. האם זו עיר יוונית, רומית, נוצרית, או מוסלמית.

המסחר והעושר

קונסטנטינופול היתה אחת הערים העשירות בעולם במשך מאות שנים. סחורות מן המזרח – משי, תבלינים, מתכות – הגיעו אליה. סחורות מן המערב – כסף, יין, תבואה – עברו דרכה. היא שלטה במכסים, בנמלים, ובמעברים.

העיר לא היתה רק מרכז שלטוני, אלא עיר של סוחרים, נמלים, שווקים, טיילות לאורך המים. החיים בעיר היו מחוברים לים. הספינות, הרציפים, הקרן הזהב – הכל היה חלק מן היום־יום.

החומות – עיר שאינה נופלת

חומות קונסטנטינופול היו אגדה. חומות תאודוסיוס, שכבות על שכבות, תעלות, מגדלים. מאות שנים ניסו אויבים לפרוץ את העיר ונכשלו. הפרסים, הערבים, הבולגרים. העיר עמדה.

זה יצר תודעה מיוחדת. תחושה של עיר נצחית. של בירה שלא תיפול לעולם. זה השפיע עמוקות על נפש יושביה.

הכיבוש העות'מאני – שבר והמשך

כאשר מהמט השני כובש את העיר במאה החמש־עשרה, זהו רגע רעידת אדמה היסטורית. עיר נוצרית, יוונית־רומית, נופלת לאיסלאם.

אבל גם כאן, העיר איננה נמחקת. היא משתנה. הכנסיות נעשות מסגדים, ובראשן איה סופיה. הארמון הקיסרי מתחלף בארמון הסולטאן. אך השווקים, הנמלים, הרחובות – נשארים. גם היוונים נשארים, כקהילה גדולה, סוחרת, חיה בעיר.

איסטנבול נעשית בירת אימפריה עות'מאנית, וגם כאן היא לב העולם – הפעם האיסלאמי.

הטיילות והחיים

גם תחת העות'מאנים, חיי העיר סובבים סביב המים. הבוספורוס, הקרן הזהב, המעברים בין אירופה לאסיה. ארמונות על החוף, מסגדים על הגבעות, שווקים ליד הנמלים. העיר חיה בתנועה מתמדת.

איסטנבול איננה עיר שקטה. היא רועשת, רבת־פנים, מלאה לשונות, עמים, דתות. יהודים, יוונים, ארמנים, טורקים, כולם חיים בה זה לצד זה.

המבט הכולל

קונסטנטינופול איננה רק עיר שעברה ידיים. היא מקום שבו ההיסטוריה עצמה מתכנסת. כל שליט שכבש אותה לא רק רצה שטח, אלא רצה ירושה. ירושת רומי, ירושת יון, ירושת העולם.

ולכן העיר הזו תמיד יותר ממה שהיא נראית. מי שמבין את קונסטנטינופול, מבין איך תרבויות אינן נעלמות, אלא מתלבשות זו על זו. יון איננה נגמרת, רומי איננה נעלמת, והעיר עומדת, משנה שמות, אך נשארת שער.

מאירופה לארץ ישראל דרך איסטנבול (קונסטנטינופל)

עכשיו יפתח פרק המתאר מהלך חיים ממשי, איך נראה המסע מאירופה לארץ ישראל דרך הים השחור וקונסטנטינופול, כדרך שעוברים בה בני אדם, עם עיכובים, המתנות, פחדים ותקוות.

הדרך הגדולה מן הצפון לדרום

במשך מאות שנים, הרבה לפני רכבות ומטוסים, הדרך הטבעית מאירופה המזרחית והמרכזית לארץ ישראל לא עברה דרך איטליה או ספרד, אלא דרך הנהרות והים השחור. מי שיצא מפולין, הונגריה, גליציה, אוקראינה או רוסיה הדרומית, היה יורד דרך נהרות גדולים אל נמלי הים השחור, ומשם מפליג דרומה. זה היה הציר הטבעי, הזול והבטוח יחסית.

הים השחור לא היה קצה העולם, אלא ים פנימי מחובר. הוא הוליך כולם אל שער אחד ברור :קונסטנטינופול .לא היתה כמעט אפשרות אחרת. כל ספינה שרצתה לצאת מן הים השחור אל הים התיכון היתה חייבת לעבור דרך הבוספורוס, והבוספורוס היה בשליטת העיר.

הכניסה לעיר – לא תחנה צדדית

קונסטנטינופול לא היתה רק מעבר טכני. זו היתה עיר שחייבו להיעצר בה. לעיתים בכוח החוק, לעיתים בכוח המציאות. ספינות נבדקו, מסמכים הוצגו, מיסים שולמו. גם כאשר לא היתה חובה רשמית לרדת מהספינה, בפועל רוב הנוסעים כן ירדו, לפעמים לימים ולפעמים לשבועות.

הרוחות, מזג האוויר, לוחות הזמנים של ספינות המשך, ולעיתים גם מחלות או עיכובים בירוקרטיים, הכריחו עצירה. קונסטנטינופול היתה נקודת מעבר, אבל גם נקודת השהיה.

העיר כתחנת ביניים

לנוסע האירופי, ובפרט לנוסע יהודי, קונסטנטינופול היתה עולם אחר לגמרי. שפות אחרות, לבוש אחר, ריחות, שווקים, ים מכל עבר. אך יחד עם הזרות, היתה גם הקלה. זו עיר גדולה, מסודרת, עם קהילות מבוססות.

יהודים רבים עמדו שם ימים ואף חודשים. חלקם חיכו לספינה לאלכסנדריה או ישירות לארץ ישראל. חלקם נאלצו לעצור בגלל חוסר כסף. אחרים חלו. היו גם כאלו שהמסע נעצר אצלם שם לגמרי, והם נשארו בעיר שנים.

הקהילה היהודית ותפקידה

הקהילה היהודית בקונסטנטינופול מילאה תפקיד מכריע במסעות אלו. זו לא היתה קהילה קטנה ומבודדת, אלא אחת הקהילות הגדולות והמבוססות בעולם היהודי. היו בה יהודים רומניוטים ותיקים, ואחר כך ספרדים רבים אחרי הגירוש מספרד.

לנוסעים היהודים היו בתי כנסת, אכסניות, גבאי צדקה, ורשת לא רשמית של סיוע. מי שבא בדרכו לארץ ישראל יכול היה למצוא מקום לינה, אוכל בסיסי, ולעיתים גם עזרה בהשגת כרטיס לספינה הבאה. קונסטנטינופול היתה לא רק תחנת מעבר, אלא מקום שבו יהודי הרגיש שאינו לבד.

הסדר הימי – מהים השחור לים התיכון

המעבר עצמו מן הים השחור לים המרמרה דרך הבוספורוס היה רגע טעון. זהו מצר צר, זרמים חזקים, תנועה צפופה של ספינות. השליטה היתה בידי השלטון העות'מאני, והמעבר היה נתון לפיקוח. מכאן והלאה, הספינה כבר נכנסה לעולם אחר – הים התיכון.

לעיתים הנוסעים החליפו ספינה בקונסטנטינופול. ספינות מן הים השחור לא תמיד המשיכו דרומה. היו ספינות קטנות שהביאו נוסעים עד העיר, ושם היו עוברים לספינות גדולות יותר ששטו לאלכסנדריה, לרודוס, או לנמלי ארץ ישראל.

ההמשך דרומה

מכאן היו כמה אפשרויות. חלק הפליגו לאלכסנדריה ומשם עלו לארץ ישראל דרך היבשה או בים. אחרים הפליגו ישירות לנמלי ארץ ישראל, כגון יפו או עכו, כאשר הדבר היה אפשרי. כל הדרך היתה רצופה סכנות – שודדי ים, מחלות, סערות – אך קונסטנטינופול נחשבה לחלק הבטוח שבמסע.

המשמעות העמוקה של העצירה

מעבר לכל הטכני, העצירה בקונסטנטינופול היתה גם חוויה נפשית. זה היה רגע שבו הנוסע כבר עזב את אירופה, אך עדיין לא הגיע לארץ ישראל. הוא עמד בין עולמות. בין נצרות לאיסלאם, בין גלות ישנה ליעד חדש, בין בית למה שעדיין איננו בית.

עבור רבים, זה היה זמן של חשבון נפש, של תפילה, של התלבטות אם להמשיך. לא מעט אנשים חזרו משם לאחור. אחרים התחזקו דווקא שם בהחלטתם.

סיכום הפרק

קונסטנטינופול לא היתה רק שער ימי, אלא שער אנושי. כל מי שעבר מן הצפון לדרום, מאירופה לארץ ישראל, עבר דרכה בגופו או בנפשו. העיר הזו ראתה אינספור נוסעים, מהגרים, עולים, פליטים, סוחרים וחולמים.

והדרך הזו, דרך הים השחור וקונסטנטינופול, איננה רק נתיב תחבורה היסטורי, אלא ציר של חיים יהודיים, שבו מעבר גיאוגרפי היה גם מעבר פנימי.

יון הפילוסופי ויון הנצרות

יוון שנעלמה, ויון שנשארה

בחנוכה מדברים הרבה על יון. על יון כתרבות, ככוח, כאיום. אבל כשמסתכלים במבט היסטורי פשוט, עולה תמיהה גדולה. הרי יון כמדינה, כעם עצמאי, כמעט ואיננה קיימת כבר אלפיים שנה. לאחר עליית האימפריה הרומית ,יון לא רק נכבשה, אלא נטמעה. לשונה, דתה, צורת חייה – הכל השתנה. אחר כך באה הנצרות, ולאחר מכן האיסלאם בתקופת האימפריה העות'מאנית .ואם כן, על איזו יון אנו מדברים בחנוכה. יון הרי כבר איננה.

אבל כאן מתגלה דבר יסודי. יון שחנוכה מדברת עליה איננה יון כמדינה, אלא יון כצורת ראייה. ודווקא העובדה שהמדינה היוונית עצמה התהפכה לגמרי, מחדדת זאת יותר.

כאשר רומי כבשה את יון, לא קרה מה שקורה בדרך כלל. רומי לא רק שלטה ביוון, אלא הוקסמה ממנה. החינוך, הפילוסופיה, האמנות, הלשון הגבוהה – הכל היה יווני. רומי נעשתה שלטון יווני בלבוש רומי. אפשר לומר שיון איבדה את עצמאותה המדינית, אבל כבשה את העולם הרומי מבפנים. זו איננה סתירה, אלא צורת קיום חדשה. יון חדלה להיות גוף, ונעשתה נשמה של אימפריה אחרת.

וכאשר הנצרות עלתה, הדבר העמיק עוד יותר. מבחינה היסטורית פשוטה, הנצרות נולדה ופעלה בתוך עולם יווני. כתבי הברית החדשה נכתבו ביוונית. המושגים המרכזיים שלה – לוגוס, מהות, טבע, אמת –

כולם כלים יווניים. גם כאשר התוכן הדתי השתנה, צורת החשיבה נשארה יוונית. במובן עמוק, יון לא הוחלפה על ידי הנצרות, אלא הנצרות עצמה לבשה לבוש יווני.

וכאן מגיעה הנקודה המפתיעה. דווקא בארץ יון עצמה, התרבות הישנה כמעט ונעלמה. מקדשי האלילים נסגרו, הפילוסופיה החופשית דעכה, והחיים סודרו בתוך מסגרת דתית נוצרית. יון החיה, השואלת, המתפלמסת, כמעט ואיננה עוד. ובכל זאת, יון המשיכה לחיות במקומות אחרים, בתוך רומי, בתוך הנצרות, בתוך אירופה כולה.

אחר כך בא האיסלאם, ובפרט בתקופה העות'מאנית. גם אז, יון כעם נבלעה בתוך עולם אחר. שלטון מוסלמי, שפה טורקית, חוק איסלאמי. ואף על פי כן, גם כאן יון לא נעלמה לגמרי. הערים, המרחב, המסחר, ואפילו חלק מן המדע והפילוסופיה שעברו לעולם האיסלאמי – כולם נשאו בתוכם שרידים של יון עתיקה. יון כבר איננה מדברת בשם עצמה, אלא דרך אחרים.

וכאן מתברר עומק ענין חנוכה. חנוכה איננו מאבק נגד יון היסטורית, אלא נגד יון עקרונית. לא נגד עם מסוים, ולא נגד מדינה מסוימת, אלא נגד האפשרות שהאדם יהפוך את עצמו למידה העליונה של הכל. זה יכול לבוא בלבוש יווני קלאסי, בלבוש רומי, בלבוש נוצרי, בלבוש מוסלמי, ואפילו בלבוש מודרני לגמרי. הלבוש משתנה, היסוד נשאר.

ולכן אין זה מקרה שדווקא כאשר יון כמדינה כמעט נעלמה, חנוכה ממשיך לדבר עליה. כי חנוכה מדבר על משהו שאיננו תלוי בדגל,

בשפה או בשלטון. הוא מדבר על נקודת מוצא. האם האמת נמדדת לפי האדם, או שהאדם נמדד לפי אמת שמעליו.

במובן זה, יון עצמה היתה רק הפרק הראשון. היא אמרה זאת בגלוי. רומי אמרה זאת דרך חוק וכוח. הנצרות אמרה זאת דרך תיאולוגיה ושכל. והעולם המודרני אומר זאת דרך מדע, תרבות וזכויות אדם. בכל פעם בלשון אחרת, אבל עם אותו יסוד פנימי.

ולכן חנוכה איננו זיכרון של מאבק שנגמר, אלא זיכרון של הבחנה. הבחנה בין יון כגוף, שנפל והתחלף, לבין יון כרעיון, שחי ומתגלגל. ומה שנשאר מחנוכה איננו שנאת יון, אלא היכולת לזהות אותה גם כשהיא כבר איננה נקראת כך.

דווקא העובדה שיון ההיסטורית התהפכה, נטמעה, ונעלמה, היא ההוכחה הגדולה ביותר למה שחנוכה בא לומר. לא עם אחד עמד מול ישראל, אלא צורת אדם אחת. וצורת אדם, בניגוד למדינות, איננה נופלת בחרב, אלא רק בהעמדת אור אחר מולה.

'כתבו לכם על קרן השור שאין לכם חלק באלקי ישראל'

המדרש בתנחומא ויחי אומר שגזרו על ישראל לכתוב על קרן השור שאין להם חלק באלקי ישראל. בפשטות, אין זו סתם אמירה סמלית, אלא גזירה מעשית־תודעתית. לא הריגה, לא גירוש, אלא כפייה של הצהרה. לומר בפה ובכתב דבר שמנתק את הקשר. וזה כבר מורה לנו על אופי המלחמה. זו איננה מלחמה על קיום פיזי, אלא על זהות.

מהגאון ר' אשר ווייס שמעתי שכביכול הרשו להם להקריב קרבנות אלא שייכתבו על הקרן דברי כפירה, יש בו נקודת אמת, אבל כפי שאתה מרגיש, אין זה כל הפשט. כי אם נסתכל במקורות עצמם, חז"ל מתארים פגיעה ממשית במקדש. טימאו כל השמנים, שקצו את המזבח, עשו בו י"ג פרצות, עד שאמרו כיון שבאו גוים וחיללוהו נעשה חולין. זה איננו רק השפלה סמלית. זו פגיעה ממשית בקדושת המקום, עד שהוצרכו למזבח חדש ולחנוכת הבית מחדש. במובן זה, יש כאן חורבן, גם אם איננו חורבן באש.

אבל כאן צריך לדייק מהו חורבן. רומי החריבה כדי למחוק. לשרוף, להפיל, שלא יישאר זכר. יון לא פעלה כך. לא מפני שחסה על ישראל, אלא מפני שזו לא היתה מטרתה. מטרתה היתה אחרת לגמרי. היא לא רצתה שלא יהיה מקדש. היא רצתה שיהיה מקדש ריק מתוכן. שיהיה קיים, אבל מנותק ממקורו. שיהיה פולחן, אבל בלי ברית. עבודה, אבל בלי אלקי ישראל.

לכן טימאו את השמנים. שמן איננו כלי חיצוני בלבד, הוא סמל הטהרה, ההמשכה, האור. טומאת השמן אומרת בפשטות: תעבדו, אבל בטומאה. אל תפסיקו את החיים הדתיים, אלא תוציאו מהם את נקודת הקדושה. אותו דבר המזבח. לא היה צורך לשרוף את כל הבית. די לחלל אותו. ברגע שהמקום מחולל, הוא כבר איננו מקום מפגש עם השכינה, אלא מבנה ריק.

ובזה בדיוק נכנס ענין "כתבו לכם על קרן השור". אין הכוונה רק למעשה טכני של כתיבה, אלא לדרישה עקרונית. אתם יכולים להמשיך להיות עם דתי, עם של פולחן, עם של מקדש, אבל תודו שאין לכם

חלק באלקי ישראל. אל תראו את עבודתכם כהתקשרות לאמת עליונה, אלא כתרבות, כמנהג, כחוויה אנושית. זה יון במלוא עומקה.

לכן אין סתירה בין הדברים. מצד אחד, בפועל היה חורבן. לא נשאר המקדש בקדושתו, והוצרכו לבנות ולחנך מחדש. מצד שני, לא היה זה חורבן מוחלט, כי יון לא חפצה בהפסקת העבודה, אלא בשינוי משמעותה. ובאמת, זהו חורבן עמוק יותר במובן מסוים. חורבן שבו הכל עומד על תילו, אבל הלב נלקח.

וייתכן מאוד שיון גם לא רצתה להכעיס יתר על המידה, לא להצית מרד גלוי. המדיניות ההלניסטית ידעה להיות מתוחכמת. לפעמים לא צריך לשבור הכל. די לעקם מעט, לחלל, להשפיל, להכניס סדק. עם הזמן, הכל מתפורר מעצמו.

ולכן חז"ל מדגישים דווקא את הטומאה, את החילול, את הכתיבה. לא את האש ולא את ההרס. כי זה עיקר המאבק. לא האם יש מקדש, אלא האם יש אלקי ישראל. לא האם עובדים, אלא למי עובדים. לא האם יש אור, אלא מאיזה שמן הוא בא.

ובזה מתברר עומק חנוכה. לא שבנו בנין שנפל, אלא שחידשו קדושה שנעשתה חולין. לא החזירו קירות, אלא החזירו משמעות. וזה חורבן מסוג שונה לגמרי, וחידוש מסוג שונה לגמרי.

היוונים לא היו עם של נצים, ולא עם שדרכו להרוג אנשים נשים וטף לשם הרג. זה איננו דרכם ההיסטורית, וזה גם איננו מתאים למהות תרבותם. יון ראתה את עצמה כנותנת תרבות, חכמה, סדר ויופי. היא האמינה באמת שהיא מביאה אור לעולם. לא אור של קדושה, אלא אור של שכל, של מדידה, של הרמוניה אנושית. ולכן דרכה לא היתה לשרוף עולמות, אלא להחליף אותם מבפנים.

מתוך כך מובן היטב מדוע לא היה מתאים להם לשרוף לגמרי את בית המקדש .שריפה גמורה היתה הכרזה של ניתוק, של מלחמה גלויה, של השמדה. זה איננו הכלי היווני. הכלי היווני הוא חילול, טומאה, השפלה. להשאיר את הדבר קיים, אבל לרוקן אותו מתוכנו. להשאיר פולחן, אבל לשנות את משמעותו. להשאיר עבודה, אבל בלי קשר חי למקור.

ולכן הם טימאו את כל השמנים. לא שברו את המנורה, אלא טימאו את מה שמזין את האור. ולכן שקצו את המזבח, ועשו בו פרצות. לא הפילו את הבית, אלא הפכו אותו לחולין. כיון שבאו בו גוים וחיללוהו, נעשה חולין. אין צורך לשרוף, די לחלל. אין צורך לבטל עבודה, די לשנות את יסודה.

זו גם המשמעות של הגזירה "כתבו לכם על קרן השור שאין לכם חלק באלקי ישראל". אין זו גזירה של כפירה מתוך שנאה, אלא דרישה עקרונית. אתם יכולים להמשיך להיות עם דתי, עם של מקדש, עם של קרבנות, אבל תודו שהכל איננו מחובר לאלקי ישראל באמת. שתהיה

זו תרבות, מסורת, טקס אנושי, לא ברית. זהו חילול עמוק יותר מכל שריפה.

כל עוד בני ישראל היו מוכנים, או לפחות שתקו, הדבר היה יכול להימשך בלי מלחמה גלויה. המקדש עומד, העבודה מתקיימת, הסדר נשמר. אבל ברגע שבני ישראל לא הסכימו לזה, ברגע שהיה ברור שיש מי שרואה בזה חורבן גמור ולא "עדכון תרבותי", כאן נולדה המלחמה. לא מפני שהיוונים ביקשו דם, אלא מפני שהזהות היהודית סירבה להתחלף.

מכאן יצאו הקרבות, ההריגות, והעימותים הקשים. אבל אלו היו תולדה, לא מטרה. המלחמה לא היתה העיקר, אלא תוצאה של סירוב. יון לא רצתה חורבן פיזי, אלא חורבן משמעות. וכאשר המשמעות לא נכנעה, לא נותר אלא כוח.

ובזה מתברר גם עומק חנוכה. זה איננו סיפור של עם חלש שניצח צבא חזק בלבד, אלא סיפור של זהות שלא הסכימה להישאר קיימת בלי נשמה. המקדש לא נשרף, אבל הוא חרב. חרב מפני שנעשה חולין. וחנוכתו מחדש לא היתה בנין של אבנים, אלא חידוש של קדושה.

זו דרכה של יון, וזו הסיבה שהמאבק היה כה עמוק. לא מאבק על קיום, אלא על משמעות. לא על האם יהיה מקדש, אלא על מהו מקדש. ולא על האם יעבדו, אלא למי באמת עובדים.

טבע האדם והצורך להוריד את השני

כאשר בני אדם נכנסים למאבק עמוק, בין אם כיחידים ובין אם כאומות, כמעט לעולם אין המאבק יכול להתקיים לאורך זמן בלי שינוי פנימי בתמונת האחר. אדם מתקשה מאוד לפגוע באמת במי שהוא רואה בו אדם כמותו, עם עולם פנימי, מורכבות, וצדדים מובנים. כדי להכות, כדי לשבור, כדי להצדיק אלימות מתמשכת, נצרכת פעולה נפשית מוקדמת: הקטנת האחר.

הקטנה זו איננה תמיד שנאה רגשית גסה. פעמים רבות היא עטופה בלשון של צדק, מוסר, אחריות. האחר מצויר כלא הוגן, לא ישר, לא רציונלי, לא נורמלי, לא מן היישוב. הוא נאצי, ברברי, טרוריסט, אויב האנושות, איום על הסדר. המילים משתנות מדור לדור, אבל המבנה קבוע. ברגע שהאחר מוצא מחוץ לגבולות הלגיטימיות האנושית, הפגיעה בו כבר איננה נתפסת כעוול, אלא כהכרח.

זהו מנגנון נפשי יסודי. לא רק אצל אומות, אלא גם בין יחידים. מריבה קטנה יכולה להיפתר כל עוד כל צד רואה את השני כאדם שטעה. אבל מריבה שמחריפה הופכת את השני לדמות עקרונית: הוא תמיד כך, הוא מקולקל, הוא לא בסדר. כאן נולדת ההצדקה. לא אני פוגע, אלא המציאות מחייבת. לא אני אכזרי, אלא אין ברירה.

אומות פועלות באותו אופן, רק בקנה מידה רחב יותר. מלחמות אינן מחזיקות מעמד שנים רבות על בסיס אינטרסים בלבד. אינטרסים יכולים להסביר התחלה, אבל לא הקרבה, סבל, ושפיכות דמים מתמשכת. לשם כך נדרש קולטער, נדרש סיפור כולל, שמסביר מי

אנחנו, מי הם, ולמה המאבק מוצדק. בתוך הסיפור הזה, האחר כמעט תמיד יורד מדרגת אדם מלא.

זה איננו בהכרח שקר מודע. פעמים רבות האומה באמת מאמינה בכך. זה מה שהופך את המאבק למסוכן כל כך. כאשר צד אחד רואה עצמו כנושא האנושי עצמו, והשני כמחוץ לאנושות, אין גבול טבעי לאלימות. כאן נולדות המלחמות הארוכות והאכזריות ביותר.

במובן זה, אין חידוש בכך שאומות בונות קולטער, ואין חידוש בכך שהן מצדיקות כוח דרך דה־לגיטימציה של האחר. זהו טבע אנושי מוכר, עתיק, שחוזר שוב ושוב בלבושים שונים.

החידוש של יון

והנה כאן נכנסת יון, לא כהמצאה של קולטער, אלא כמהפכה במקום שבו הקולטער יושב. עד יון, רוב הקולטערים בעולם היו חיצוניים לאדם. האלים ציוו, הגורל גזר, המסורת קבעה. גם כאשר פגעו באחר, אמרו: כך רצון האלים, כך סדר העולם. האדם היה שליח של משהו שמעליו.

יון שינתה זאת מן היסוד. היא לא אמרה: יש לנו אל חדש. היא אמרה: יש לנו הבנה חדשה. היא לא ביקשה לעבוד משהו, אלא להבין משהו. השכל, הטבע, ההרמוניה, הסדר האנושי, נעשו מקור הסמכות העליון. הקולטער לא הוצב בשמים, אלא בתוך האדם עצמו.

כאן החידוש הגדול. כאשר הקולטער חיצוני, אפשר לפחות תיאורטית להודות שיש עולמות אחרים, אלים אחרים, מסורות אחרות. אבל כאשר הקולטער הוא השכל עצמו, ההיגיון עצמו, מה שנתפס כטבעי

וברור מאליו, מי שחי אחרת איננו רק טועה, אלא לא רציונלי. לא מאמין בדבר אחר, אלא חסר הבנה. חסר אנושיות במובן העמוק.

זו נקודת העומק של יון. היא לא היתה חייבת לצעוק, לא היתה חייבת לשנוא. היא יכלה לדבר בשקט, בנימוס, בשם הסדר והאיזון. אתם יכולים להמשיך לחיות, אבל תכירו בכך שאין לכם חלק באמת העליונה. אתם חיים במסורת, לא באמת. בפולחן, לא בהבנה. זה איננו אלימות גסה, אלא שלילת לגיטימיות עמוקה.

ומכאן מובן גם כל מהלך יון כלפי בית המקדש. לא שריפה מוחלטת, אלא חילול. לא ביטול העבודה, אלא ריקון משמעותה. תעבדו, אבל בלי אלקי ישראל באמת. תמשיכו בפולחן, אבל תודו שהוא איננו חיבור לאמת עליונה, אלא תרבות אנושית. זהו קולטער שמבקש להחליף יסוד, לא להחריב מבנה.

וכאן גם מובן מדוע המאבק עם יון היה כה חריף. כי יון לא אמרה: אנחנו נגדכם. היא אמרה: אנחנו פשוט מבינים יותר. ובמקום כזה, כל סירוב נתפס כהתעקשות לא רציונלית. וכאשר ההתעקשות נמשכת, מגיע גם הכוח, לא כעיקר, אלא כהשלמה.

זה ההבדל הדק והמסוכן בין יון לבין קולטערים אחרים. לא עצם ההצדקה של אלימות, אלא האופן. לא שנאה גסה, אלא ביטול שקט. לא אמירה שהשני רע, אלא קביעה שהוא טועה מעצם היותו. וכאשר הקביעה הזו נטמעת, היא יכולה לעבור מדור לדור, מלבוש ללבוש, גם בלי שיזכרו את יון עצמה.

לכן יוון כמדינה יכלה להיעלם, להיטמע ברומי, בנצרות, באיסלאם, בעולם המודרני, והקולטער שלה נשאר. כי הוא איננו נקרא קולטער. הוא נקרא שכל ישר, טבע, נורמליות. וחנוכה, בעומקו, איננו מאבק נגד אלימות, אלא נגד ההנחה הזו ממש, שהאדם עצמו, בשכלו, הוא המידה העליונה של הכל.

זהו חידוש יוון, וזהו גם עומק המאבק עמה. לא מלחמה על אדמה, ולא על שלטון, אלא על נקודת המוצא של האדם.

מות אלכסנדר והפילוג הגדול

הפילוג של יוון איננו מתחיל מתוך החלטה מסודרת, אלא מתוך ריק. בשנת 323 לפני הספירה מת אלכסנדר מוקדון בפתאומיות, והוא צעיר, בלי יורש ברור, ובלי מנגנון שלטוני שיכול להחזיק אימפריה כזו. בתוך זמן קצר מתברר שהאחדות איננה יכולה להישמר. המצביאים, הדיאדוכים, מתחילים להילחם זה בזה על חלקים מן האימפריה.

בתחילה יש עוד העמדת פנים של אחדות. מדברים בשם המלכות כולה, בשם יורש רעיוני. אבל בפועל, כבר בדור הראשון לאחר אלכסנדר, האימפריה מתפרקת לממלכות נפרדות. מבין כולן, שתיים נעשות המרכזיות ביותר במזרח: מצרים של התלמיים, וסוריה־בבל של הסלווקים.

התלמיים במצרים

במצרים קם תלמי הראשון .מצרים היא בסיס מושלם לממלכה יציבה. גבולות טבעיים, נילוס, חקלאות עשירה, אוכלוסייה רגילה לשלטון

ריכוזי. התלמיים בונים שלטון חזק, מסודר, עם בירוקרטיה מפותחת מאוד.

התלמיים מצטיינים ביציבות. הם פחות הרפתקנים צבאית, יותר מדינאים ומנהלים. אלכסנדריה נעשית בירת התרבות ההלניסטית: ספרייה, מדע, מתמטיקה, רפואה. הם נותנים מקום רב לתרבות, לשפה היוונית, ולמנהל יעיל. גם כלפי עמים אחרים, כולל יהודים, מדיניותם בדרך כלל מתונה יחסית.

הסלווקים בסוריה ובבבל

במקביל, בצפון, קם בית סלווקים, על שם סלווקוס הראשון .ממלכתם רחבה בהרבה ממצרים. היא כוללת את סוריה, בבל, פרס, ולעיתים אזורים עד הודו. זהו שטח עצום, מגוון מאוד, וקשה לשליטה.

הסלווקים מצטיינים בעוצמה צבאית ובהתפשטות. הם פחות יציבים מבפנים, אבל יותר שאפתנים. שליטתם נשענת על צבא חזק ועל ערים הלניסטיות הפזורות ברחבי הממלכה. הקושי הגדול שלהם הוא המרחקים והמורכבות. קשה להחזיק יחד תרבויות כה שונות לאורך זמן.

האם מיד לחמו זה עם זה

כן, כמעט מיד. כבר בדור הראשון לאחר הפילוג מתחילות מלחמות בין התלמיים לסלווקים. אין כאן תקופה ארוכה של שלום יציב. המאבק ביניהם נמשך יותר ממאה שנה, בגלים חוזרים ונשנים, והוא אחד מסכסוכי העל הגדולים של העולם ההלניסטי.

המלחמות אינן על מצרים עצמה, וגם לא על בבל, אלא על האזור שביניהן. החזית העיקרית היא ארץ ישראל וסוריה הדרומית, מה שנקרא אז קויל־סוריה. זהו אזור אסטרטגי, עשיר, צומת דרכים בין מצרים לצפון. מי שמחזיק בו, שולט על המעבר בין הממלכות.

חזית המלחמה והגבול

הגבול לא היה קבוע. פעמים ארץ ישראל תחת התלמיים, פעמים תחת הסלווקים. הגבול זז צפונה ודרומה לפי תוצאות הקרבות. סוריה הצפונית בדרך כלל בידי הסלווקים, מצרים הדרומית בידי התלמיים, וביניהן רצועה מתוחה של מאבק.

רוב המלחמות התרחשו בסוריה ובארץ ישראל, לא בלב מצרים ולא בלב בבל. זה הפך את האזור לשדה קרב חוזר, אך גם לאזור מעבר, מסחר ותרבות.

האם היו שיירות וקשרים

כן, בהחלט. למרות המלחמות, לא היה נתק מוחלט. היו שיירות מסחר, היו שליחים, היו מעבר של סחורות, ולעיתים גם של אנשים. העולם ההלניסטי היה עולם פתוח יחסית. גם אויבים ידעו לסחור זה עם זה.

אלכסנדריה נשארה מרכז מסחר עולמי. בבל ואנטיוכיה גם כן. יהודים, סוחרים, פקידים, ואנשי צבא נעו בין הממלכות. המלחמה לא ביטלה את הקשר, אלא חיה לצידו.

במה נצטיין כל אחד

התלמיים נצטיינו ביציבות, תרבות, מדע, ומנהל. הם בנו מדינה שמחזיקה דורות, עם פחות זעזועים פנימיים. הסלווקים נצטיינו בכוח צבאי, התפשטות, ושליטה במרחבים גדולים, אך סבלו מחוסר יציבות מתמיד, מרידות, ומאבקי ירושה.

המעבר מארץ ישראל לסלווקים

בסופו של דבר, לאחר כמה מלחמות קשות, מצליחים הסלווקים לכבוש את ארץ ישראל מידי התלמיים, בערך בתחילת המאה השנייה לפני הספירה. זהו רגע מכריע. מכאן מתחיל השלב שמוביל בסופו של דבר לגזירות ולמרד החשמונאי.

התלמיים מאבדים בהדרגה את השפעתם מחוץ למצרים. הסלווקים נעשים הכוח הדומיננטי במזרח, אך גם הם כבר מתחילים להיחלש מבפנים.

דעיכת שתי הממלכות

שתי הממלכות אינן נופלות זו ביד זו, אלא נבלעות בכוח גדול יותר. במאה הראשונה לפני הספירה נכנסת הרפובליקה הרומית למזרח. רומי מנצלת את החולשה, את המלחמות הפנימיות, ואת השחיקה הארוכה.

הסלווקים נופלים ראשונים. ממלכתם מתפוררת, והם נעשים שליטי־חסות עד היעלמותם. התלמיים מחזיקים מעט יותר זמן, בזכות מצרים, אך גם הם נופלים לבסוף, עם עליית רומי ככוח עולמי.

כך מסתיים עידן הפילוג היווני. לא במלחמה אחת מכרעת, אלא בהתשה ארוכה. יון ככוח מדיני נעלמת, אך התרבות ההלניסטית ששתיהן יצרו ממשיכה לחיות עוד מאות שנים, תחת רומי ואחריה.

היורשים של הקולטער של יון

נבוא להתבונן מי הם היורשים של יון. יש לידע דיון איננה מורישה כתר, אלא צורת ראייה. ולכן יורשיה אינם תמיד מודעים לכך שהם יורשים, ולעיתים הם אף סבורים שהם נלחמים בה.

נסדר את הדבר כסדר היסטורי, בלבוש אחר לבוש, כאשר היסוד נשאר.

היורש הראשון – רומי

היורש הראשון והישיר של יון הוא רומי. לא מפני שרומי אהבה את יון, אלא מפני שלא יכלה בלעדיה. רומי כבשה את יון בכוח החרב, אבל אימצה את התרבות היוונית כמעט בשלמותה. החינוך של האליטה הרומית היה יווני. הפילוסופיה – יוונית. מושגי האדם, היופי, הטבע וההיגיון – יווניים. רומי הוסיפה חוק, סדר, צבא, ומדינה, אך את הנשמה קיבלה מיון.

כאן נוצר החיבור המסוכן הראשון: שכל יווני עם כוח רומי. יון לבדה היתה תרבותית, רומי לבדה היתה שלטונית. יחד נוצר עולם שמרגיש שהוא לא רק חזק, אלא גם צודק.

היורש השני – הנצרות

זהו יורש מפתיע, ולעיתים קשה לעיכול. הנצרות נולדה מתוך היהדות, אך התעצבה בתוך עולם יווני. לשונה הראשית היתה יוונית. מושגיה המרכזיים נוסחו בכלים יווניים: לוגוס, מהות, טבע, אמת, תיווך בין אלוהות לאדם. גם כאשר הנצרות דיברה על התגלות, היא דיברה עליה דרך השכל.

כאן קרה דבר עמוק. תוכן דתי חדש הולבש בכלים יווניים, עד שהשכל נעשה שופט של האמונה. האמונה צריכה להיות מובנת, מוסברת, מתיישבת עם היגיון. זהו המשך ישיר של הקולטער היווני, רק בלבוש תיאולוגי.

היורש השלישי – האיסלאם הפילוסופי

האיסלאם עצמו איננו יווני ביסודו, אך כאשר הוא פגש את העולם היווני, בעיקר דרך כתבי אריסטו והמדע ההלניסטי, הוא אימץ רבים מכליו. הפילוסופיה המוסלמית הקלאסית, המדע, הרפואה, והמתמטיקה, כולם ספוגים ביוון. גם כאן, ההתגלות מתפרשת דרך השכל.

לא כל האיסלאם שייך לכך, אבל אותו זרם שהשפיע על העולם כולו, כולל על אירופה, היה יורש מובהק של יון בצורת החשיבה.

היורש הרביעי – אירופה המודרנית

כאן יון כבר איננה מזוהה בשם. היא נעשית שקופה. ההומניזם, הרנסנס, הנאורות, המדע המודרני – כולם עומדים על הנחה אחת: האדם הוא המידה. השכל הוא הכלי העליון. הטבע הוא מערכת שניתן להבין, למדוד ולשלוט בה.

זהו יון בלי אלים, ובלי פילוסופים בלבוש עתיק. יון כ"שכל ישר". כאן הקולטער היווני מגיע לבשלות מלאה. הוא איננו זקוק להצדקה, כי הוא נראה מובן מאליו.

היורש החמישי – אידיאולוגיות מודרניות

גם אידיאולוגיות שנראות מנוגדות זו לזו, נושאות בתוכן יסוד יווני. קומוניזם, ליברליזם, לאומיות חילונית, זכויות אדם. כולן שונות מאוד בתוכן, אך דומות במבנה. כולן מניחות שיש סדר רציונלי נכון, שניתן לנסחו, לכפותו, ולהצדיק בשמו כוח.

כאשר אידיאולוגיה אומרת: כך האדם צריך להיות, כך החברה צריכה להיראות, ומי שמתנגד הוא פרימיטיבי, חשוך, או מסוכן – זהו קולטער יווני בלבוש חדש.

ומה עם יון עצמה

דווקא יון ההיסטורית, כעם וכמדינה, איבדה את הקולטער שלה מזמן. היא הוטמעה, התנצרה, הושפעה מן האיסלאם, ונעשתה לאום קטן. זהו פרדוקס עמוק. יון כגוף נעלמה, ויון כרעיון השתלטה על העולם.

הסיכום העמוק

היורשים של יון אינם אלו שמזכירים אותה, אלא אלו שממשיכים להניח את הנחת היסוד שלה. שהאדם, בשכלו, הוא מקור האמת. שהטבע מובן מאליו. שהסדר האנושי יכול וצריך להחליף כל מסורת שאינה מתיישבת עם ההיגיון.

ובמובן הזה, יורשיה של יון אינם אומות מסוימות בלבד, אלא כל תרבות שמתקשה להכיר באמת שאינה נמדדת בכלי האדם עצמו.

וזו גם הסיבה שחנוכה איננו מאבק היסטורי בלבד. הוא איננו נגד יון כעם, אלא נגד ירושת יון כקולטער. ירושה שעוברת מדור לדור, משנה שפה ולבוש, אך שומרת על אותו יסוד פנימי.

החלשות של יון שגילו המדעים המודרניים

אציע פרק רעיוני אחד, המראה איך המדעים המודרניים, פירקו בהדרגה את הנחות היסוד של יון. לא כמלחמה מכוונת ביון, אלא כתוצאה טבעית של העמקה. ודווקא כאן מתגלה האירוניה: המדע, שהוא בן־בנה של יון, הוא גם זה שחשף את גבולותיה.

ההנחה הראשונה של יון – השכל שקוף לעצמו

יון הניחה שהשכל האנושי הוא כלי אמין, יציב, ורואה את המציאות כפי שהיא. האדם חושב, ומחשבתו משקפת את העולם. זו נקודת מוצא עמוקה מאוד.

המדע המודרני החל לערער זאת מן היסוד. הפסיכולוגיה והמדעים הקוגניטיביים הראו שהשכל איננו שקוף לעצמו כלל. תפיסות, הטיות, דמיונות, מנגנוני הגנה, תודעה לא־מודעת – כל אלו מראים שהאדם איננו רואה את המציאות כפי שהיא, אלא דרך מבנים פנימיים מורכבים, לעיתים מעוותים. השכל איננו מגדל אור טהור, אלא מערכת מוגבלת, חלקית, ומושפעת.

זהו סדק עמוק בלב ההנחה היוונית שהאדם הוא מידה נאמנה.

ההנחה השנייה – הטבע מסודר, הרמוני, וניתן להבנה מלאה
יון ראתה בטבע מערכת הרמונית, מסודרת, ניתנת לתפיסה שכלית מלאה. גם כאשר יש מורכבות, בסופה עומד סדר ברור.

הפיזיקה המודרנית שברה זאת. תורת הקוונטים, אי־הוודאות, הסתברות, קריסת פונקציית גל – כל אלו מראים שטבע המציאות איננו פועל כהרמוניה קלאסית. יש בו מקריות, אי־ידיעה עקרונית, גבולות שלא ניתן לעבור. לא מפני שאיננו חכמים מספיק, אלא מפני שכך בנויה המציאות.

העולם איננו שעון מושלם, אלא שדה פתוח, חלקי, מסתורי.

ההנחה השלישית – התצפית אובייקטיבית

אצל יון, ובעקבותיה אצל המדע הקלאסי, היתה הנחה סמויה: האדם יכול לעמוד מן הצד, להתבונן, ולמדוד בלי להשפיע. האמת שם, ואנחנו רק מגלים אותה.

המדע המודרני הראה שזה איננו נכון. עצם התצפית משנה את הנצפה. המודד הוא חלק מן המערכת. אין נקודת מבט נקייה לחלוטין. הידיעה תמיד קשורה למי שיודע, לכלים שבהם הוא מודד, ולשאלות שהוא שואל.

זהו כרסום ישיר ברעיון היווני של שכל עומד מעל המציאות.

ההנחה הרביעית – האדם כמרכז

יון העמידה את האדם במרכז. לא רק מבחינה מוסרית, אלא קוסמית. האדם מבין, מודד, קובע.

המדעים המודרניים הזיזו את האדם מן המרכז שוב ושוב. תחילה בקוסמולוגיה – כדור הארץ איננו מרכז, השמש איננה מרכז, גם הגלקסיה איננה מרכז. אחר כך בביולוגיה – האדם איננו יצירה נפרדת, אלא תוצאה של תהליך ארוך, אקראי בחלקו. גם בנפש – האדם איננו אדון לעצמו כפי שחשב.

זה איננו השפלה, אלא ענווה כפויה. האדם איננו המידה של הכל.

ההנחה החמישית – ניתן לבנות שיטה שלמה וסגורה

יון אהבה שיטות. פילוסופיות שלמות, מבנים סגורים של אמת. אם נחשוב נכון, נבנה מערכת שתסביר הכל.

המדע המודרני לימד שהידע מתקדם דווקא דרך שברים. אין שיטה סופית. כל תיאוריה זמנית, חלקית, פתוחה להפרכה. אין נקודת סיום שבה נאמר: הבנו הכל. הידיעה היא תהליך מתמיד, לא בנין מושלם.

זהו ניגוד חריף לרוח היוונית של שלמות שכלית.

ההנחה השישית – מוסר נובע מהבנה

יון הניחה שככל שאדם מבין יותר, הוא טוב יותר. הבנה מולידה מוסר. טעות היא מקור הרע.

המאה העשרים הפריכה זאת באכזריות. אנשים משכילים, רציונליים, מתקדמים, בנו מערכות אכזריות להפליא. המדע עצמו שימש כלי

להרס. התברר שהבנה איננה ערובה למוסר, ולעיתים היא אף מגבירה כוח בלי לרסן אותו.

המוסר איננו תוצאה טבעית של שכל.

הסיכום העמוק

וכאן מתגלה דבר מעניין מאוד. המדע לא חזר לאלים, לא חזר למיתוס, ולא ויתר על החקירה. אבל הוא גם לא אישר את יון. הוא אילץ את האדם להכיר בגבוליו. להכיר בכך שהשכל הוא כלי, לא מקור מוחלט. שהמציאות עמוקה יותר ממה שניתן למדוד. שהאדם איננו עומד מעל העולם, אלא בתוכו.

במובן הזה, המדע המודרני חשף את חולשתה העיקרית של יון: הביטחון העצמי. ההנחה שהאדם יכול להיות מידה עליונה בלי לשלם מחיר.

וזו אולי הנקודה העמוקה ביותר. יון לימדה את האדם לשאול. המדע לימד את האדם להטיל ספק גם בשואל עצמו.

כך יוצא, שדווקא בני־בניה של יון, מתוך נאמנות לאמת, הראו שיון איננה יכולה לשמש קולטער שלם. היא פתחה דרך אדירה, אך אינה יכולה להיות סוף הדרך.

תרבות יון וקליפת נוגה

מבואר בספרים דקליפת יון היא קליפת נוגה שלפעמים מתערבת בקדושה, נראה כטוב, אבל באמת כל כולה רע. והיא קליפה שמאירה, מושכת, ומתערבת בקדושה עד שקשה מאוד להבחין היכן הגבול.

אפשר לראות כמה נקודות ביהדות שנראות קרובות לתרבות יון, ואף משתמשות בכלים דומים, אלא שהשורש והכיוון שונים לגמרי.

ראשית, עצם העיסוק בשכל ובהבנה.

היהדות איננה דת של קבלה עיוורת בלבד. יש בה עיסוק רחב בסברה, דיוק, פלפול, הבנת טעמים, חקירה. הגמרא מלאה בשאלות, קושיות, הוכחות, סתירות. במבט חיצוני, זה נראה קרוב מאוד לרוח היוונית של חקירה שכלית. ולכן יון יכלה לומר בצדק מסוים: גם אתם חיים על שכל.

אבל כאן ההבדל היסודי. ביהדות השכל איננו מקור האמת, אלא כלי לגילויה. הסברה איננה עומדת מעל התורה, אלא משמשת אותה. כאשר השכל מתנגש במסורת, השכל נדרש להתכופף, להעמיק, או להודות במגבלתו. ביון, כאשר המסורת מתנגשת בשכל, המסורת מתבטלת.

שנית, מושג הסדר וההרמוניה.

יון האמינה ביופי, באיזון, בהרמוניה. וגם ביהדות יש סדר, מידה, משקל. הלכה בנויה בפרטים מדויקים, בזמנים, בכמויות, במבנים מסודרים מאוד. יש כאן קרבה חיצונית ברורה.

אך שוב, השורש שונה. אצל יון הסדר הוא ערך עצמי. ההרמוניה היא האמת. אצל היהדות הסדר הוא תולדה של רצון עליון. לא מפני שכך יפה, אלא מפני שכך נצטווינו. ואם יש מקום שבו הסדר נסדק, כמו בפרדוקסים הלכתיים או במצוות שאינן מובנות, היהדות איננה מתביישת בכך.

שלישית, מושג החכמה.

יון העריצה חכמה. חכם הוא אדם עליון, שלם, מאוזן. גם ביהדות החכמה היא מעלה גדולה. תלמיד חכם, חכמת התורה, חכמי הדורות. יש כאן דמיון מסוכן מאוד.

אבל ההבדל שוב עמוק. החכם היהודי איננו נמדד לפי חדות שכלו בלבד, אלא לפי ביטולו לאמת. חכמה בלי יראה נחשבת חסרה. ביון, החכמה היא עצמה השלמות. ביהדות, החכמה היא כלי לעבודת השם.

רביעית, השפה והכלים.

בחלק מספרי חז״ל, ובפרט בפילוסופיה היהודית המאוחרת יותר, משתמשים בכלים מושגיים שנראים יווניים מאוד. מהות, צורה, חומר, סיבה, תכלית. זה איננו מקרה. אלו כלים שעברו דרך העולם ההלניסטי.

כאן בדיוק קליפת נוגה. הכלים עצמם אינם רעים. הם מאירים. אפשר להשתמש בהם לקדושה, ואפשר להשתמש בהם לניתוק. השאלה איננה הכלי, אלא מי שולט בו. האם הכלי משרת את התורה, או שהתורה נמדדת לפי הכלי.

חמישית, הסכנה הגדולה.

דווקא משום הקרבה הזו, יון מסוכנת יותר משאר תרבויות. היא איננה זרה לגמרי. היא מדברת בשפה קרובה. היא יכולה לומר: גם אנחנו בעד חכמה, גם אנחנו בעד סדר, גם אנחנו בעד מוסר. ההבדל קטן, דק, כמעט בלתי מורגש. ולכן קל מאוד לבלבל בין השניים.

זה עומק קליפת נוגה. אור מעורב בחושך. אמת חלקית שמסתירה את גבולה. לא שקר גס, אלא אמת שאיננה יודעת לעצור.

ולכן ביהדות תמיד יש זהירות עמוקה מול חכמה חיצונית. לא דחייה מוחלטת, אבל גם לא חיבוק תמים. להשתמש, אבל לא להיבלע. להבין, אבל לא להפוך את ההבנה למידה עליונה.

אפשר לסכם כך.
כל מקום ביהדות שבו יש שכל, סדר, חכמה, יופי, ודיוק, נראה מבחוץ קרוב ליון.
אבל כל מקום שבו יש הכנעה, מסורת, קבלת עול, וגבול לשכל, הוא המקום שבו מתברר ההבדל.

קליפת נוגה איננה אויב שנלחמים בו בחרב. היא ערבוב. ולכן חנוכה איננו חג של שבירה, אלא של בירור. להדליק אור קטן, ולברר מה מאיר באמת, ומה רק נראה כמאיר.

תרגום השבעים והשפעתו על תרבות יון

תרגום התורה ליוונית איננו עוד מאורע טכני של העברת טקסט משפה לשפה. זהו רגע שבו שתי תפיסות עולם נפגשות זו מול זו, בלי חרב ובלי צבא, אלא דרך המילה. עד אז, התורה חיה בעולם סגור יחסית. עם שיש לו חוק, שפה, וזיכרון פנימי. העולם היווני יכול היה לראות בה לכל היותר חוק שבטי, מסורת עתיקה של עם מזרחי. ברגע שהתורה נכתבת בלשון יון, היא יוצאת אל הזירה הכללית. לא כאגדה

ולא כסיפור, אלא כספר חוק, מוסר, ובריאה, הכתוב בשפה שבה היוונים דיברו על אמת, טבע, ומהות.

וזהו רגע מסוכן מאוד, לשני הצדדים. מבחינת יון, נפתח פתח למשהו שלא היה לה קודם. חוק שאיננו נובע מן הפוליס, לא מן הטבע, ולא מן ההיגיון האנושי. חוק שטוען שהוא קודם לאדם, קודם לשכל, וקודם לעיר. גם אם יון איננה מקבלת זאת כאלוקי, עצם הנוכחות מערערת. היא מציבה מראה מול הפילוסופיה היוונית ושואלת בשקט, האם כל חוק הוא באמת תוצאה של הסכמה אנושית, והאם המוסר באמת נובע מהבנה בלבד.

ומצד היהדות, זהו רגע של סכנה לא פחותה. התורה נכתבת בלשון שמבקשת להבין, להגדיר, ולמסגר. לשון שיש לה נטייה להפוך כל דבר למושג. כאן נפתח פתח לכך שהתורה תיתפס כחכמה בין חכמות, כחוק מוסרי בין חוקים, ולא כברית מחייבת שמקורה מעל העולם. לכן חז״ל ראו ביום תרגום התורה יום קשה, יום שבו העולם החשיך, לא מפני שהתורה נעלמה, אלא מפני שנעשית נגישה מדי, ניתנת לפרשנות זרה, לניתוק מן המקור.

אבל דווקא מתוך הסכנה הזו באה גם השפעה עמוקה. תרגום השבעים הפך להיות שער שדרכו נכנסו רעיונות תנ״כיים אל תוך התרבות היוונית־רומית המאוחרת. רעיון של בריאה בזמן, לא מחזור נצחי. רעיון של היסטוריה שיש לה כיוון. רעיון של מוסר שאיננו תלוי ביופי ובהרמוניה בלבד, אלא בתביעה. גם כאשר הרעיונות הללו הותכו, שונו, ולעיתים עוותו, הם כבר לא יצאו מן העולם.

ומכאן נולדים גם הסיפורים והמסורות על אריסטו, על שלמה המלך, ועל קשר לנביאים. מבחינה היסטורית פשוטה, אין ראיה שאריסטו החזיק ספרי שלמה, ואין אפשרות לומר שהיה תלמיד של ירמיה הנביא. הזמנים אינם נפגשים, והמקורות היווניים שותקים. אבל הסיפורים הללו לא נולדו כדי למסור ביוגרפיה, אלא כדי לבטא תחושה עמוקה יותר.

חז״ל וחכמי הדורות הרגישו שחכמת יון, בשיאה, נוגעת בגבול. היא מגיעה למסקנות עמוקות על טבע, סיבה, תכלית, מוסר, אבל אינה יכולה להסביר מאין נובעת המחויבות. מדוע האדם חייב באמת. מדוע המוסר איננו רק המלצה. מדוע יש אמת אחת שאיננה תלויה בהסכמה. את הפער הזה הם תיארו בלשון סמלית כאילו החכמה הזו יונקת ממקום גבוה יותר, ממלכות של שלמה, מרוח נבואית.

אין הכוונה לומר שאריסטו למד תורה בסתר, אלא לומר שחכמתו נגעה בניצוצות של אמת שאיננה שלו. אמת שהופיעה בעולם דרך ישראל. ולכן יש דמיון, יש קרבה, יש מקומות שבהם הפילוסופיה מדברת כמעט בלשון נבואה, אך תמיד חסר בה דבר אחד. החיוב. הברית. העמידה לפני אמת שאינה נמדדת בכלי האדם.

גם דמותו של אריסטיאס, מחבר האיגרת על תרגום השבעים, שייכת לאותו מהלך. הוא איננו היסטוריון קר. הוא שליח תרבותי. הוא מבקש לומר לעולם היווני, התורה איננה סתם חוק עתיק, אלא חכמה עליונה שגם אתם יכולים לכבד. זהו ניסיון להעמיד את התורה בתוך עולם החכמה הכללי, בלי שתאבד את ייחודה. ניסיון מסוכן, אך גם נועז.

וכאן מתברר עומק קליפת נוגה. יש אור אמיתי במפגש הזה. חכמה, עומק, בירור. אבל יש גם סכנה גדולה. שהאור ייתפס כשלם לעצמו, ויתנתק ממקורו. שיאמרו, לקחנו את הרעיונות, איננו צריכים עוד את הברית.

לכן הקשר בין יון ליהדות איננו קשר של תלמיד ורב, ולא של אויב גמור. זהו קשר של אמת שמתקרבת, נוגעת, אך מסרבת להיכנע. ויהדות שאיננה מתמזגת, אך גם איננה נעלמת. היא עומדת בעולם, נוכחת בו, משפיעה עליו, מבלי להסכים להפוך לעוד חכמה.

זהו עומק תרגום השבעים, וזהו עומק הסיפורים על אריסטו. לא היסטוריה פשוטה, אלא עדות לכך שכאשר אמת אלוקית מופיעה בעולם, גם מי שאינו מוכן לקבלה, איננו יכול להתעלם ממנה.

המדע של היום, במה שונה ובמה דומה, למדע יווני

נכתוב פרק המעמיד את הדמיון ואת השוני, כהשוואה של רוח, של נקודת מוצא, ושל יחס האדם לאמת.

המדע היווני והמדע של ימינו נראים לעיתים כשני עולמות רחוקים מאוד. שם פילוסופים מהלכים, כאן מעבדות, מכשירים, ומספרים. אבל בעומק, המדע המודרני נולד מתוך המדע היווני, ובאותה שעה גם פרץ ממנו החוצה. הוא גם בן ממשיך, וגם בן סורר.

הדמיון היסודי הראשון הוא עצם האמונה שהעולם מובן. יון חידשה את ההנחה שהמציאות איננה כאוס גמור, אלא יש בה סדר שניתן

לעמוד עליו בשכל. לא דרך מיתוס בלבד, אלא דרך חקירה. המדע המודרני קיבל את ההנחה הזו בירושה. גם היום, בלי האמונה הבסיסית שיש חוקיות, שאין העולם שרירותי לגמרי, לא היה מדע כלל.

גם דרך השאלה דומה. יון שואלת למה. מה הסיבה, מה העיקרון, מה הכלל. המדע של היום שואל באותו אופן, רק בשפה אחרת. מה החוק, מה המנגנון, מה הקשר. עצם הדרישה להסבר ולא להסתפק בתיאור חיצוני, היא יוונית מובהקת.

וגם הדימוי של האדם כחוקר עומד כאן בשני העולמות. האדם מתבונן, שואל, מודד, ומבקש להבין את העולם מתוך עצמו. זהו חוט שמחבר את אריסטו למעבדה המודרנית, גם אם הכלים שונים בתכלית.

אבל כאן מתחילים ההבדלים העמוקים.

המדע היווני היה בעיקרו עיוני. הוא האמין שהשכל, אם יחשוב נכון, יוכל להגיע אל האמת. תצפית היתה חשובה, אך היא שירתה את ההבנה המושגית. המדע המודרני הפך את הסדר. הוא איננו סומך על השכל לבדו. הוא דורש ניסוי, מדידה, חזרה, ביקורת. השכל איננו מלך, אלא כלי שממתין לאימות.

זה הבדל עצום. אצל יון, אם רעיון היה יפה, הרמוני, ומתיישב עם ההיגיון, הוא נחשב אמיתי. אצל המדע המודרני, יופי והיגיון אינם מספיקים. גם רעיון מכוער, לא אינטואיטיבי, ואפילו סותר את השכל הישר, יכול להיות אמיתי אם הניסוי מחייב אותו.

כאן נופל אחד היסודות העמוקים של יון. ההרמוניה. המדע של היום חי בשלום עם אי־הרמוניה. עם מקריות, עם הסתברות, עם גבולות הידיעה. יון חיפשה שלמות, המדע המודרני מקבל שבר.

הבדל נוסף ועמוק עוד יותר הוא היחס אל האדם עצמו. יון ראתה באדם מידה. גם כשהיא חוקרת את הטבע, האדם עומד במרכז. השכל האנושי נתפס כמשקף נאמן של המציאות. המדע המודרני ערער זאת מן היסוד. הוא גילה שהאדם מוגבל, מוטה, מושפע, ושגם כלי המדידה שלו משנים את התוצאה. החוקר איננו עומד מחוץ למערכת, אלא בתוכה.

זהו שינוי רוחני לא פחות ממדעי. המדע המודרני איננו רק יודע יותר, אלא בטוח פחות. הוא בונה ידע, אך יודע שהוא זמני. כל תיאוריה פתוחה להפרכה. אין נקודת סיום. אין רגע שבו אומרים, הגענו לאמת הסופית.

במובן זה, המדע המודרני פחות יווני מכפי שהוא נראה. הוא איבד את הביטחון העצמי היווני. הוא איננו קולטער של שלמות, אלא תהליך מתמשך של תיקון.

אבל כאן צריך לדייק דבר נוסף. אף על פי שהמדע המודרני שבר הרבה מהנחות יון, הוא עדיין נושא בתוכו את הפיתוי היווני. הפיתוי להפוך את המדע עצמו למקור סמכות מוחלט. לומר, מה שלא ניתן למדוד איננו קיים. מה שלא ניתן להוכיח איננו אמיתי. כאן המדע חוזר, בלי לשים לב, אל אותה נקודה מסוכנת של יון, רק בלבוש חדש.

כלומר, המדע המודרני כחכמה, הוא פחות יווני. המדע המודרני כקולטער, עלול להיות יווני מאוד.

וזו אולי ההבחנה החשובה ביותר. המדע של היום שונה מיון בכך שהוא עניו יותר בכליו, ספקני יותר במסקנותיו, ומודע יותר לגבולותיו. אך הוא דומה ליון בכל פעם שהאדם שוכח שהמדע הוא כלי, לא מקור האמת, ומשתמש בו כדי לבטל עולמות אחרים של משמעות, מוסר, וחובה.

אם צריך לסכם בקו אחד.
יון אמרה, האדם יכול להבין את הכל.
המדע המודרני אומר, האדם יכול להבין הרבה, אבל לא הכל, ולא בלי מחיר.
ובין שתי האמירות הללו עובר הקו הדק, שבו המדע או נשאר חכמה, או נעשה קולטער חדש.

שבע חכמות

המושג של **שבע חכמות** במובנו הקלאסי **איננו מושג יהודי מקורי**, אלא מושג שנולד בעולם היווני־הלניסטי, והתגבש אחר כך בעולם הרומי והנוצרי. ביהדות הוא נכנס כקטגוריה מושאלת, לא כיסוד עצמי.

בעולם היווני הקדום לא תמיד דיברו דווקא על "שבע", אבל כבר שם הייתה חלוקה של החכמה האנושית לתחומים יסודיים, שכל אחד מהם נוגע בצד אחר של הבנת העולם. בתקופה הרומית המאוחרת, ובפרט

בעולם הנוצרי, זה התייצב כמבנה ברור של שבע חכמות, שנקראו לימים **האמנויות החופשיות**.

השבע חכמות עצמן נחלקו לשתי קבוצות.

שלוש חכמות של השכל והלשון
דקדוק – ידיעת הלשון והמבנה שלה
רטוריקה – כוח הדיבור והשכנוע
לוגיקה – חוקי החשיבה וההיסק

ארבע חכמות של המספר והמציאות
אריתמטיקה – מספר מופשט
גיאומטריה – מספר במרחב
מוזיקה – מספר בזמן
אסטרונומיה – מספר בתנועה של גרמי השמים

החלוקה הזו איננה מקרית. היא מבטאת תפיסה יוונית עמוקה:
האדם מבין את העולם דרך שכלו, והעולם עצמו בנוי על יחס, מידה, סדר ומספר.
הלשון מסדרת את המחשבה, והמספר מסדר את המציאות.

וכאן חשוב דיוק גדול.
השבע חכמות אינן "כל החכמות", אלא **שלד בסיסי** של הבנת העולם.
הן אינן מקצועות, אלא צורות ראייה. זו הסיבה שמספרן קטן וסגור.

כאשר המושג הזה נכנס לעולם היהודי, בעיקר בימי הביניים, הוא לא התקבל כפשוטו. חכמי ישראל לא אמרו שאלה הן החכמות העליונות,

אלא שאלה הן **חכמות העולם** ,לעומת חכמת התורה. מכאן הלשון הידועה "שבע חכמות חיצוניות". לא בזלזול, אלא בהבחנה.

וכאן נכנסת הנקודה העמוקה של שאלתך.
האם היום, בעידן של ריבוי חכמות, עדיין יש משמעות למספר שבע.

מצד אחד, ברור שלא.
היום יש עשרות תחומים: פיזיקה, כימיה, ביולוגיה, פסיכולוגיה, סוציולוגיה, מדעי המחשב, ועוד אינספור הסתעפויות. במובן המעשי, אין שום אפשרות לדבר על שבע בלבד.

אבל מצד שני, בעומק, המספר שבע עדיין מדבר.
לא כשבע מקצועות, אלא כשבע **צירים בסיסיים** של התבוננות.

גם היום, כל החכמות המודרניות נעות בין אותם קטבים ישנים:
לשון ומושג
היגיון ומבנה
מספר ויחס
מרחב
זמן
תנועה
וסדר כללי של המציאות

כל המדעים המודרניים הם פירוט, העמקה, והתמחות בתוך השלד הזה. הם לא שברו אותו, אלא מילאו אותו בפרטים אין־סופיים.

ולכן אפשר לומר כך בדיוק.
המושג של שבע חכמות הוא מושג יווני־קלאסי.

הוא אינו מתאים כפשוטו לעולם המודרני.
אבל הוא כן מבטא ניסיון ראשוני לתפוס את העולם כשלם מסודר דרך השכל האנושי.

ובכאן גם מתברר ההבדל העמוק בין יון ליהדות.
יון ראתה בשבע חכמות את מסגרת השלמות האנושית.
היהדות ראתה בהן לכל היותר כלים, מבוא, קליפה מאירה.

ולכן אצל חז״ל ובספרי המחשבה, המספר שבע אינו נזרק, אלא מונח במקומו.
יש שבע חכמות,
ויש חכמה אחת שאינה נכנסת למניין כלל.

וזה עצמו מלמד דבר גדול.
שבע הוא מספר של שלמות טבעית.
שמונה הוא כבר מעבר.

יון נשארת בשבע.
חנוכה מדליקה שמונה.

העסק באלקות בתרבות יון

יש להתבונן האם היוונים עסקו יותר באלקות, יותר מן המדע של היום.

והתשובה תלויה **במה מתכוונים כשאומרים "עסקו באלקות**," ובאיזה מובן משווים זאת למדע של היום.

אפשר לומר בקו ברור.

העיסוק באלקות אצל יון ואצל המדע של ימינו נראה במבט ראשון כשאלה פשוטה של יותר או פחות. האם היוונים דיברו יותר על אלקות מן המדע של היום, או שהמדע של היום, בעומקו, מתעסק בזה יותר. אבל כאשר מעמידים את הדברים על פשוטם, מתברר שהשאלה איננה על כמות, אלא על סוג. שני העולמות נוגעים באלקות, אך כל אחד נוגע ממקום אחר, ובתוצאה אחרת לגמרי.

יון ראתה באלקות חלק טבעי מן החכמה. לא משום שהיתה יראת שמים, אלא משום שבשביל יון, העולם הוא סדר, והסדר דורש מקור. כאשר יווני גדול התבונן בטבע, בתנועה, בחוקיות, הוא לא ראה בזה רק פרטים, אלא מהלך כולל. ומתוך המהלך הכולל הזה נולדה השאלה על העיקרון העליון. אצל אפלטון זה נדמה כהתקרבות אל הטוב העליון, אצל אריסטו זה נעשה מניע ראשון, שכל מושלם, סיבה עליונה. כך או כך, האלקות היא שיא של חשיבה.

אבל כאן עומק הדבר, האלוקות הזו היא אלוקות של מושג. היא נולדת בתוך השכל, נשארת בתוך השכל, וחוזרת אל השכל. היא מסקנה, לא פגישה. היא פתרון, לא קריאה. היא סיבה, לא מצווה. האל של יון איננו "הנני", אלא "מובן". הוא איננו מתגלה אל האדם, אלא האדם מגיע אליו במחשבתו. ולכן אין כאן פחד אמיתי. אין כאן התבטלות. אין כאן מחויבות שמכריחה את האדם לשנות את חייו. יון יכולה לדבר על אלקות שעות, ועדיין להישאר באותה נקודת מרכז. האדם נשאר המידה, והאלקות היא שיא של מה שהאדם יכול להשיג.

לכן אפשר לומר דבר חד. יון עסקה הרבה באלקות, אבל זו אלקות שאיננה שוברת את האדם. היא לא מציבה אותו מול תביעה. היא לא

מכניסה אותו לתוך ברית. היא נשארת גבוהה, רחוקה, אצילית, כמעט חסרת פנים. אלקות נקייה, מסודרת, הרמונית, מתאימה לרוח יון.

ומכאן אל המדע של ימינו. המדע כמעט ואינו מדבר על אלקות כלל. לא מפני שהוא מוכרח לכפור, ולא מפני שהוא מוכרח להאמין, אלא מפני שהוא קבע לעצמו שיטה. המדע עוסק במה שניתן למדידה, ניסוי, ובדיקה חוזרת. הוא אינו שואל מה "ראוי", ואינו קובע מה "מחייב" אלא בודק מה "קורה". לכן כאשר שואלים אם המדע עוסק באלקות, התשובה הפשוטה היא לא. הוא שותק.

אבל השתיקה הזו איננה ריקה. היא עושה דבר שיון כמעט לא עשתה. היא חושפת את גבולות האדם. המדע המודרני, דווקא כאשר הוא עמוק, מגלה לאדם שוב ושוב שאין הוא אדון על הכל. הוא מגלה שהעולם גדול מדי, מורכב מדי, ובמקומות מסוימים גם סגור בפני ההבנה המלאה. לא מפני שאין מספיק חכמה, אלא מפני שכך בנוי טבע המציאות.

כאן קורה דבר מעניין. יון דיברה על אלקות מתוך ביטחון בשכל. המדע של היום מגיע אל סף השאלה מתוך חוסר ביטחון. הוא מגלה שהאדם איננו עומד מחוץ לעולם, אלא בתוך העולם. התצפית משפיעה, המדידה מוגבלת, הידיעה זמנית, הכל פתוח לתיקון. אין כאן מערכת מושלמת וסגורה. יש כאן תהליך תמידי של בירור.

וכאשר אדם חי בתוך תהליך כזה, הוא יכול להגיע לשאלות עמוקות יותר מן הדיבור היווני. לא מפני שהמדע נותן תשובות על אלקות, אלא מפני שהוא מסיר מסכים של קלות דעת. הוא לא מאפשר לאדם

להרגיש שכל העולם בידו. הוא מותיר חלל. והחלל הזה, אם האדם אינו בורח ממנו, מוליד שאלות שאין להן תשובה מדעית, אך הן נעשות חיות מאוד.

למה יש בכלל חוקיות. למה יש מציאות ולא כלום. מהו מקור השכל עצמו. מהו מקור המחויבות המוסרית בעולם שאינו מוסרי מצד הטבע.
למה יש אמת.

המדע אינו עונה על זה, אבל הוא גם אינו מעלים את זה. יון לעיתים פתרה מהר מדי. אמרה מניע ראשון, אמרה שכל כולל, סגרה מערכת. המדע משאיר פתוח, ובפתיחה הזו יש יראה מסוג חדש. לא יראה של דת בהכרח, אלא יראה של אדם שמכיר את מקומו, ושומע בתוך עצמו שהעולם גדול ממנו.

ואז יוצא דבר דק. מי עוסק יותר באלקות. יון עוסקת יותר בדיבור על אלקות. המדע עוסק פחות בדיבור, אבל הוא יכול להביא את האדם יותר אל קצה שבו אין לו כוח לסגור הכל.

ואם נדייק עוד יותר, יש כאן שני סוגי סכנה. הסכנה של יון היא שאלקות תיהפך למושג נוח, חלק מן השיטה, ותפסיק להיות דבר שמחייב את האדם. אלקות של שכל בלבד. הסכנה של המדע היא שאלקות תימחק מן הדיבור לגמרי, לא מתוך כפירה, אלא מתוך הרגל, מתוך חשיבה שהמדע הוא כל המציאות, ומתוך אמירה סמויה שמה שאינו מדיד אינו חשוב.

לכן אפשר לסיים כך.

יון דיברה על אלקות, אבל אלקותה היתה אלקות שאינה שוברת את מרכזיות האדם.

המדע שותק, אבל שתיקתו יכולה לשבור את הביטחון העצמי של האדם, ולהעמיד אותו מול גבול שמוליד יראה.

והיהדות, אם רוצים לומר את המקום שלה בתוך ההשוואה, איננה נמצאת לא כאן ולא כאן. היא איננה אלקות כמושג פילוסופי, ואיננה אלקות כשאלה שנותרת אחרי המדע. היא אלקות כחיים. אלקות שפונה אל האדם, מצווה עליו, וכורתת עמו ברית. לא שיא של מחשבה, ולא תוצאה של ספק, אלא מציאות שהאדם עומד לפניה.

במובן הזה, אפשר להבין למה יון מסוכנת גם כשהיא מדברת על אלקות, ולמה המדע אינו מסוכן מעצם שתיקתו, אלא רק כאשר האדם הופך אותה לשיטה שמכסה את כל העולם.